

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંમત
૧૦/૭૫

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કોપીરાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક ૧૦૭૫ ચિન્હ ૧-૪-૦

ગ્રંથનામ ભાષા/પ્રકાર/ ભાગ-૪

લગ્નોંક

दलपत दुर्लभ कृत.

भाग ४.

भाषाभूषण

सटीक.

वीरचरित्र अने प्रतापदर्शण

तथा

कैशर सिंह राज्य तवारीख.

अंग्रेज गझ भाषाभाषा तरणुभा सहित रची

छपावी प्रगट करनार.

सुरतना कवि

दलपतिराम दुर्लभराम याज्ञिक.

अमदावादमां

भाभानी हवेलीमध्ये अ० पु० श्री० अने ११० अ०

कंपनीना प्रेसमां रखोजाल अंगाराम छाप्यो.

संवत् १८३४—शके १७८८—सने १८७८.

किंमत २१-४-०

૧૯૨૫

દલપત ફુલેબ કત નામ ધરાવતા ગ્રંથનો
કોપી રાષ્ટ્ર લીધો છે.

સુચના.

આ ગ્રંથ ક્ષપાવધાની અગાઉ શ્રમિખત છપાવ્યું હતું. માં જોએ મદત તરીકે પ્રત ભરેલી તેઓના નામનું લિષ્ટ નહિ આપતાં આ ટુકાણે તેઓનો આભાર માની ગ્રંથ બહાર પાડતાં કવિનો તેમને આશીર્વાદ છે.

अर्पणपत्र.

गीतिवृत्त.

मोदी कुण भण्डित श्री, मुण्डा गोहिलयकी सतेजस्वी;
भंगणकार शुभेच्छक, सुकीर्तिवंता लहं यश यशस्वी.
धर्मष्ट सदावृत्त, नामाङ्कित तिर्य तिर्य शोभायां;
धर्मशणा देवालय, वापी कृप नदि घाट अंधायां.
भग मृग पशु प्राणीना, आत्मा हारक सदा धाम रोजे;
परमार्थी विरझा ओ, धन्य मात तात कृहाववा कोजे.
अमे यिन कुन्याशाणा, स्थापी जन्म लुभिमांज परमार्थे;
आग भगिनी विराने, रंगभेद शोभिता रसिक स्वार्थे.
विद्या वृद्धी धावे, स्वदेश हितकारी अर्थकर्ताने;
घटित विचार सुखविने, अर्पी आश्रय लगे छलनाने.
अमे उपकारिनी, लावा लहलु स्वदेश हितकारी;
काव्य ग्रंथ हूं अर्पू, लो मोदी श्री श्रीलूवन स्विकार.

પ્રસ્તાવના.

શ્રી ગુર્જર દેશમાં પ્રાકૃતભાષા લખતા ગ્રંથકારો ઘણાએક થઈ ગય છે, અને તેઓએ અનેક વિષયોના ગ્રંથ પોતાના વર્ગોએને અર્થે રચ્યા; અને આજ પણ ગ્રંથકારો રચે છે. એ ભાષા ક્યારથી ઉત્પન્ન થઈ એની શોધ હજી પુરેપુરી કોઈને મળી નથી. અને જ્યાંસુધી એ વાતનો નિર્ણય થઈ શક્યો નથી ત્યાં સુધી વાંચનારાની આગળ મારા વિચાર પ્રગટકરવા તે મિત્ર્યા માનુંધું; એ લાભ કોઈ બીજાજ પ્રસંગે લઈશ એવો આશા છે.

મુખ્ય કાવ્ય શાસ્ત્ર સંબંધી ગ્રંથો ગુજરાતી ભાષામાં લખાયા નહિં હશે એમ તો કેમજ કહેવાય, પરંતુ એટલું તો ખરું કે ગુજરાતના ઘણાએક ભાગમાં મારું કહેવું થયું છે, અને હજી પણ એ વિશેના શોધને અર્થે કહેધું, તોપણ રસાલંકાર કે કાવ્ય શાસ્ત્ર સંબંધી જે જે રીતના જુદાજ ગ્રંથો થાય છે, તે આજ પર્યંત મારા જ્ઞેવામાં કે વાંચવામાં આવ્યા નથી માત્ર હાલ ગ્રંથકારપંક્તીમાં નામ ધરાવતા અમદાવાદના કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, તથા સુરતના કવિ નર્મદાચંદ્ર લાલચંદ્ર, એ એ સોહિંભાના તરફથી પ્રથમ પિંગળ રચાઈ બહાર પડ્યાં; ને નર્મદાચંદ્રે રસ પ્રવેશ, અને અલંકાર પ્રવેશ એ એ નાના ગ્રંથોને જન્મ આપ્યો તેમાં અલંકાર માત્ર ચાળિસ પોસ્તાળીસ ને આસરે છે; એ ગ્રંથોથી કહેવા લાભ પ્રજા મેળવે છે તે તો પ્રસિદ્ધજ છે. હાલ પંડિત નવજીરામ લક્ષ્મીરામ મેઘદૂતકાવ્યનું ભાષાંતર રચી શાળાપત્ર ચોપાનીયાના છૂટક છૂટક અંકોમાં પ્રગટ કર્યું પણ તે કરતાં આશા છે કે, એઓની જે અગાધ શક્તિથી આ મહાકવિના મહાકાવ્યનું ભાષાંતર થએલું છે, તે જો એક પુસ્તક રૂપે છપાય તો આપણી ગુર્જર પ્રજા એ મહાકાવ્યને વાંચવાનો લાભ લે, તેમજ એથી હાલના ગ્રંથકારોના પણ ઉત્તેજનમાં વધારો કરી કાવ્યશક્તિ ઉચી થવાને ઉત્તેજન મળે; અરે એટલુંજ નહીં પણ ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્ય પુસ્તક

હવે થવા માંડ્યાં, અને ભાષા પંડિતાનને પ્રાત્ર થઈ, એમ પ્રાંતમાં અને પરપ્રાંતમાં મનાયો વિના રહેશે નહીં.

ઉપર બતાવેલાં ઘણાં ઘણાં કારણોસર વિચાર કરતાં અલંકાર શાસ્ત્ર જાણવાને આપણી ભાષામાં એકે ગ્રંથ સંપૂર્ણતા પામેલો નથી એમ જાણી, આ ભાષાભૂષણનું ભાષાંતર કરવાને માટે મન એસાયું.

મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં શ્રી જયદેવ ચક્રવર્તી કૃત ચંદ્રલોક નામનો ગ્રંથ છે તે ઉપરથી મરદેશ કહેતાં મારાવાડના રાજા ધિરાજ શ્રી જયવત્સિંહજીએ, પોતાની પ્રાકૃતભાષામાં ભાષાભૂષણ નામનો ગ્રંથ રચ્યો; એ શિવાય બીજા એમના રચેલા ગ્રંથ કેટલા હશે તેનું તો પ્રમાણ નથી પરંતુ એમના રચેલા ગ્રંથો ભાષાભૂષણ શિવાય આનંદવિલાસ, અપરોક્ષસિદ્ધાંત, અને અનુભવપ્રકાશ એ ત્રણ ગ્રંથ મારી પાસે છે, તે ઉપરથી એઓની અગાધ શક્તિ વપરાયેલી જોવામાં વાંચનારને આવ્યા વિના રહેતી નથી; આજ એહેવા રાજા થોડાજ હશે કે જેઓને આ છંદ લાગ્યો હોય. એ ભાષાભૂષણમાં પ્રથમ ટુંકાણમાં રસનું વર્ણન કર્યું છે. તે છોડી દીધું છે, કેમકે તે વિશેનો જુદોજ ગ્રંથ રચવાનો મારો નિશ્ચાર છે, જેથી આ પ્રસંગે માત્ર અલંકારનુંજ ભાષાંતર કરવું એવું મહારા મનમાં આવ્યું. મુળચંદ્રલોક તેમજ એ ભાષાભૂષણ તથા ચંદ્રલોક ઉપરથીજ એક સંસ્કૃતમાં બીજો કુવલયાનન્દ નામનો ગ્રંથ જેમાં ઉલ્લેખેલ ઘણાં ઘણાં આખ્યાં છે તે ખણી ભાષાંતર કરતી વખતે પાઠ જોવા સામેલ રાખ્યો હતો અને ઘણીજ સંભાળથી એ ગ્રંથનું ભાષાંતર કર્યું છે. એ હેતુ પાર પાડવાને મહારા પરમપ્રિયમિત્ર મોરબીના રહેનાર કવિ હીરાચંદ તેણે ગુજરાતીમાં ટીકા કરાવી એ ગ્રંથ છપાવ્યો હતો, પણ તે કવિત્રયે આપણી ભાષામાં નહિં હોવાથી હિંદીભાષામાં જેઓ સમજે નહિં તેઓને રસ પડતો નહોતો, આ સંધર્ષ કડાપૂટ દૂર કરવાને અર્થે, ગુજરાતીમાં કવિતા અને કાવ્યનો

ગ્રંથ માટે તેના અર્થ સહિત છપાવી પ્રકટ કર્યાં. એ ગ્રંથમાં જુદા જુદા છંદ વાપરવાની મારી મરજી થઈ, પરંતુ લેખનિ સરળ પડે માટે તે વિચાર ફેરવી દોહરા છંદમાંજ આખો ગ્રંથ રચ્યો. પડ્યો. જ્યદેવ કવિયે જેમ એક છંદમાં પૂર્વાર્થે વ્યાખ્યા અને ઉત્તાર્થે ઉદાહરણ, તેમ જસવતસિંહે પણ એકજ દોહરામાં રાખ્યાં છે અને તે મુજબ મહે પણ તેમજ કાયમ રાખ્યું એથી ગ્રંથની શોભામાં વધારો દરશાય છે. એ ગ્રંથ બતાવતાં અને છપાવતાં જે શ્રમ થયોછે તે એ કામના અનુભવિ શિવાય બીજા શી રીતે જાણે એટલું કહી એ ગ્રંથની સાથે બીજા વિષયો છપાયા છે તે વિશે જ્. જાલ લખવા ધાંડે છડી.

આજ કાલ દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપવું એ બાબત અરચ્ય છે તે એક સુચિન છે એમ હું માનું છડી, અને મારા મિત્રોએ એ બાબત ઉપર અત્રે ધણાં એક ભાષણ પણ કર્યું છે; તેમ મહે પણ એક કવિતામાં ભાષણ કરેલું જોહેનું નામ વીરચરિત્ર, તે પણ આ સાથે છપાવ્યું છે. તેમજ બીજા પ્રતાપદર્શણ નામનો એક ન્હાનો ગ્રંથ વરસ સાતેક ઉપર મુમ્મઠમાં રચેલો તે પણ મારા ગુર્જરભાષાના વાંચનારની સામાં મુકવાને આ શુભ ઠાણે બની આવ્યું. એ વિના એ ગ્રંથની પાછળ આપણા ઉપર રાજ્ય કરતા મહારાણી કૈશરે-હિંદ થયાં તે દિવસના ઉત્સાહને લગતી રાજ્યતવારીખ નામની કવિતા અને તેનો અંગ્રેજી ભાષામાં તરજુમો વકીલ દોલતરામજી સુત ગુણસ્ત છમ્મિલારામ દિક્ષિત જેકે મારા પરમ પ્રિયમિત્ર છે તેઓની પાસે કરાવી તે પણ દાખલ કર્યોછે.

દલપત દુર્લભ કૃત

(ભાષાભૂષણ)

મંગલાચરણ.

દોહરા.

વિધન હરાણું મંગળ કરણું, ગણપતિ થાણું સદાય;
કરજોડી વિનતી કરું, દે મતિ ગ્રંથ થપાય. ૧

અર્થ.

હે ગણપતિ ! તમે વિદ્ય હતા અને મંગળ કરતા છો, તમે મહારી
મહાય થાઓ ; હું હાય જોડીને વિનતી કરું છઉં કે શ્રદ્ધાના
સ્વામી તું છાં મારે સુમતિ આપજે કે ગ્રંથ થપાય.

જોણું કર્યો પ્રપંચ સૌ, સ્વેચ્છાયે બહુનામિ;
તેહ તણું વન્દન કરું, હાથજોડિ શિર નામિ. ૨

અર્થ.

પોતાની ઇચ્છાયે કરીને સઘળો પ્રપંચ જોણું કર્યો છે, તેણું
વન્દન હું હાય જોડી, તથા માથું નમાવી કરું છઉં.

કરુણા કરિ પોપે સદા, સકળ સૃષ્ટિના પ્રાણુ;
અહેવા હંધરનું હૃદય, રહો રાત્ર દિન ધ્યાન. ૩

અર્થ.

સઘળી સૃષ્ટિના પ્રાણુને જે હમ્મેશ દયાયે કરીને પોપે છે.
અહેવા હંધરનું રાત્ર દિવસ ધ્યાન રહો.

મુજ મનમાં આવી વસો, એમ કેમ કહેવાય;
એ થકિ કાં ન લગાડિયે, આપશું હમે સદાય. ૪

અર્થ.

હે હંધર ! મારા મનમાં આવી વસો, એમ મારાથી તો કેમ

કહેવાય ? માટે હમિશ આ મન આપથીજ કેમ ન લગાડી
લેયે.

રાત્રી મન મજિ શામમાં, થયું ન દેહેર લાલ;
એ અચરજ ઉજવળ બન્યું, તળ્યો મેલ તત્કાળ. ૫
અર્થ.

સંસારના સુખ ઉપર પ્રીતિ રાખનારું જે મહારું મન, તે
દે હવેર ! તમારામાં લાગી ને સંસારમાં કંઈક લાલ (ધણી
પ્રીતિ વાળું) ન થયું. આ ઉપરથી પ્રીતિનો રંગ લાલ છે એ-
મ જાણવું, અને એ મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે મહારું મન
ઉજવળ (સ્વચ્છ.) થયું; ને તેજ વખતે લાલ રંગ રૂપી જે
મેલ તે તળ્યો; જેટલો રંગ સ્પર્શે છે તેટલો મેલ ચડે છે
એમ સમજવું.

પૂર્ણોપમાલંકાર.

જેહાં ઉપમે ઉપમાન વણિ, વાચક ધર્મ સુચાર;
પૂરણુ ઉપમા હીન ત્હેાં, લુપ્તોપમા વિચાર. ૬
એમ સઘણિ સમતા મળે, તે ઉપમા તૂં જાણુ;
રાશિ સમ ઉજવળ સ્ત્રી વદન, કમળ સમા મૃદુ પાણુ. ૭
અર્થ.

(૧) ઉપમેય એટલે જે વસ્તુને બીજા સાથે સરખાવિયે
તે; અને કોઈવાર વર્ણનીય પણ કહે છે.

(૨) ઉપમાન એટલે જેની સાથે સરખાવાય તે વસ્તુ;
અને કોઈ વેળા ઉપમા પણ કહે છે.

(૩) વાચક એટલે સમાનતા બતાવનારો શબ્દ.

(૪) ધર્મ એટલે બન્નેમાં સમાન રહેલો ગુણ આ ચાર
શબ્દનું. પ્રથમ મનમાં ખૂબ ધ્યાન રાખવું.

(ઉદાહરણ.) ચંદ્રમા જોઈવું સ્ત્રીનું સુખ છે; અનેમાં ચંદ્રમા
એ ઉપમાન, (ઉપમા) જોઈવું એ વાચક; ઉજવું એ ધર્મ;

મુખતે ઉપમેય (વર્ણનિય).

(ખીનુ ઉદાહરણ.) કમળના જેવા કોમળ હાય છે; કમળ એ ઉપમા; જ્ઞેવું એ વાચક; કોમળ એ ધર્મ; હાય એ ઉપમેય. આ રીતે આર પદાર્થ આવે તો પૂર્ણોપમાલંકાર થાય.

લુપ્તોપમાલંકાર.

વાચક ધર્મ સર્વગુનિય, ને ચોથું ઉપમાન;
એક એય કે ત્રણ વિના, લુપ્તોપમા તું માન. ૮
અપળા સમ પંકજ મુખી, કનકલતા સ્ત્રી લેખ;
વનિતા રસ શૃંગારની, કારણ મૂર્તી પેખ. ૯

અર્થ.

(૧) વાચક, (૨) ધર્મ, (૩) વર્ણનિય, (૪) ઉપમાન; એ આર મળે ત્હારે પૂર્ણોપમા થાય; અહિંમાં એક એ કે ત્રણમાંથી હરેકવિના વરણન કરી ઉપમા ઠરાવિયે તો તે લુપ્તોપમા જણવી (ઉદાહરણ.) વિજળી જ્ઞેવી અહિંમાં વિજળી એ ઉપમાન, જ્ઞેવી એ વાચક, એજ પ્રકાર કહ્યા; અને ઉપમેય ને ધર્મ નથી તેથી હિનોપમા થઈ. વળી કમળ મુખી, અહિંમાં કમળ એ ઉપમાન, ને મુખી તે ઉપમેય; એ જ ખાલવાથી વાચક અને ધર્મ થકી હીન લુપ્તોપમા થઈ. વળી આ સ્ત્રીને કનકલતા લેખો, અહિંમાં કનકલતા એ ઉપમાન, ને સ્ત્રી તે ઉપમેય, ને લેખો એ વાચક; એથી ધર્મ હીન લુપ્તોપમા થઈ. વળી શૃંગારરસની સ્ત્રી કારણ મૂર્તિ પારખો અહિંમાં શૃંગાર રસની સ્ત્રી એ ઉપમેય, કારણ મૂર્તિ એ ઉપમા એ થકી વાચક ધર્મ હીન લુપ્તોપમા થઈ.

અનન્યમાલંકાર.

ઉપમેયી ઉપમાન જવ, કહે અનન્ય નેક;
ત્હારા મુખની જોડનું, ત્હારુંજ મુખડું એક. ૧૦

અર્થ.

ઉપમેય જ્ઞેવરે ઉપમા થાય, ત્હારે અનન્યમા લંકાર થાય;

સાથી કે તેનેનો અન્વય એટલે જ બીજા સાથે સમ્બન્ધ તે થતો નથી. (ઉદાહરણ) ત્હારા મ્હોડાની જોડનું ત્હારું મ્હોડું છે.

ઉપમાનોપમેચાલંકાર.

ઉપમા લાગિ પરસ્પરે, તે ઉપમાનુપમેય;

અન્વય છે તવ નેન શાં, દ્વય તવ અન્વય છેય. ૧૧

અર્થ.

જ્યાં પરસ્પર ઉપમાતૈન ને ઉપમેયને ઉપમા લાગે તે ઉપમાનોપમેચાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ) ત્હારી આંખો જોવાં અન્વયન પક્ષી છે, ને ત્હારી આંખો અન્વયન પક્ષી જોવી છે.

પ્રતિપાલંકાર.

(૧) તે પ્રતીપ ઉપમેયને, કરિયે જવ ઉપમાન;

લોચન સમ અમ્બુજ અન્યાં, મુખ સમ ચંદ્ર તું માન. ૧૨

અર્થ.

ઉપમેયને જોવારે ઉપમાન કરિયે ત્હારે પ્રતિપાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ) ત્હારી આંખો જોવાં કમળ અન્યાં છે, ને ત્હારા મુખડા જોવો ચંદ્રમા માનું છઉં આમ કહેતાં પ્રતિપ એટલે ઉલટો અલંકાર થયો; કેમકે આંખને કમળની ને મુખને ચંદ્રની ઉપમા આપવી જોઈએ. તેને બદલે આતો ઉલટી ઉપમા આપાઈ.

(૨) ઉપમાનયિ ઉપમેયનો, આદર જવ નય હોય;

ગર્વ કરે શિદ મુખ તણુમે, ચંદ્ર ચારુ તૂ જોય. ૧૩

અર્થ.

ઉપમાનયો જોવારે ઉપમાનયી આદર નહિં યાય ત્હારે પણ પ્રતિપાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ) આ ચંદ્રમા સારી રીતે જોના મુખનો ગર્વ સારું કરે છે! આ સ્થળે ઉપમાથી ઉપમેય ને આદર થતા નહિં તેથી એ બીજી જાતનો પ્રતિપાલંકાર થયો.

(૩) અનઆદર ઉપમેયથી, જવ પામે ઉપમાન;

તિલાણુ નયન કટાક્ષથી, મંદ કામનાં આણુ. ૧૪

અર્થ.

ઉપમેયથી ઉપમા અનાદર પામે ત્યારે પણ પ્રતિપાલકાર થાય. (ઉદાહરણ.) કટાક્ષ કરીને તીખાં અહેવાં જે નેત્ર, તેની આગળ કામદેવતાં બાણ પણ મન્દાં છે. આ સ્થળે ઉપમાનો અનાદર થયો તેથી એ ત્રીજી જાતનો પ્રતિપાલકાર થયો.

(૪) ઉપમેને ઉપમાન જવ, સમતા લાયક નહોય;

અતિ ઉત્તમ દૃગ મીનથી, કહિયે કહોને સોય. ૧૫

અર્થ

ઉપમેયને જ્યારે ઉપમા સમતાલાયક ન હોય ત્યારે પણ પ્રતિપાલકાર થાય. (ઉદાહરણ) માછલાથી આંખો અતિશય ઉત્તમ છે તે કહોને કહિયે ? એટલે ઉપમેયને લાયક ઉપમા હરી નહિ તેથી એથી જાતનો પ્રતિપાલકાર થયો.

(૫) વ્યર્થ હોય ઉપમાન જવ, વર્ણનીય લખિ સાર;

દૃગ આગળ મૃગ નયન તો, કાંઈ નથી પ્રિયકાર. ૧૬

અર્થ.

ઉપમેયનો સાર સમજતાં જે ઉપમા વ્યર્થ થઈ જાય તો તે પણ પ્રતિપાલકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ) આંખ આગળ આ હરણની આંખો કાંઈ પ્રિય કરતા નથી. આ ઠેકાણે ઉપમેયથી ઉપમા વ્યર્થ થઈ ગઈ, તેથી એ પાંચમી જાતનો પ્રતિપાલકાર થયો.

રૂપકાલંકાર.

છે રૂપક એ જાતિના, તદ્રૂપ તથા અભેદ;

અધિક ન્યૂન સમ બેહુનો, જોતાં ત્રણ ત્રણ ભેદ. ૧૭

અર્થ

રૂપકાલંકાર બે જાતનો થાય છે. (૧) તદ્રૂપ, (૨) અભેદ, એ બેમાં પ્રત્યેકના ત્રણ ત્રણ ભેદ છે ; ને તેથીજ અહેના છ ભેદ ગણાય છે.

(૧) રૂપ રાશિ આ રાશિથી અધિક, નિમ્ન કિંમત જળહન થાય;

અર્થ.

આ મુખ ચંદ્રમા આકાશના ચંદ્રમાથી અધિક છે; કેમકે ચંદ્રમા તો રાત્રિયેજ પ્રકાશ છે, ને આ મુખનો પ્રકાશ તો રાત્ર અને દિવસ બે વેળા શોભે છે. આ ઠેકાણે ચંદ્રમાથી અધિક રૂપવાળું મુખ હતું. એ એક અધિકતદ્રુપકાલંકાર થયો.

(૨) સાગરથી ઉપજી ન પણ, કમળા ફુલ સુહાય. ૧૮

અર્થ.

આ સમુદ્રથી તો નથી ઉપજી? પણ ખીજી લક્ષ્મી શોભે છે. સાક્ષાત લક્ષ્મી તો હરી નહિ, તેથી એ ન્યૂનતા (ઓછાઈ) થી ન્યૂનતદ્રુપકાલંકાર ખીજી જાતનો થયો.

(૩) નેન કમળ આ એન છે, અવર કમળનું શું કામ:

અર્થ.

આ નેન કમળ તે સારાં છે; ખીજી કમળ શા કામના! એ ઠેકાણે સમતદ્રુપકાલંકાર ત્રીજી જાતનો થયો.

(૪) ગમન કરતિ લાગે મિઠી, કનકલતા રૂપિ વામ. ૧૯

અર્થ.

આ કનકલતા (સોનાની વેલ) જે સ્ત્રી તે ચાલે છે ત્હારે મીઠી લાગે છે. આ ઠેકાણે કનકલતામાં ને સ્ત્રીમાં અભિદ એટલે સરખાઈ દેખાઈ, ને ચાલે છે એટલી અધિકતા દેખાઈ; કેમકે લતા ચાલતી નથી ને સ્ત્રી ચાલે છે તેથી અભિદાધિકર પકાલંકાર ચોથી જાતનો થયો.

(૫) અતિ શોભિત વિદુમ અધર, નહિં સમુદ્ર ઉત્પન્ન;

અર્થ.

હોઠ પરવાળાં અતિશય શોભે છે; પણ સમુદ્રમાંથી ઉપજ્યાં નથી. આ ઠેકાણે હોઠનેજ પરવાળાં કહ્યાં, તેથી કાંઈ ભેદ જણાયો નહિ, પણ સમુદ્રમાંથી ઉપજ્યાં નથી એટલી ઓછાઈ થઈ તેથી અભિદન્યૂનરૂપકાલંકાર પાંચમી જાતનો થયો.

(૬) તવ મુખ પંકજ વિમળ અતિ, સરસ સુવાસ પ્રસન્ન ૨૦
અર્થ.

તહાં જે મુખકમળ તે અતિશય નિર્મળછે ; ને વળી ર-
સથી, સુગંધથી, અને પ્રસન્નતાથી યુક્તછે. આઠકાણે કમળને
મુખની મરખાઈ થઈ, ને કમળમાં રસ, સુગંધ ને પ્રકૃષ્ઠિત
પાણુંછે તેમ સ્ત્રીમાં પણુછે ; કેમકે તેજ મુખકમળમાં ત્રણે
ભાવ આવી ગયા, ને ગુણથી સમાન થયું, માટે એ અભેદ-
સમરૂપકાલંકાર છઠ્ઠી જાતનો થયો.

પરિણામાલંકાર.

કરે ક્રિયા ઉપમાનથી, વર્ણુનીય પરિણામ;
ભોજન કુંજ વિશાળથી, દેખતિ દેખો વામ. ૨૧
અર્થ.

ઉપમાનથી ઉપમેય પરિણામ પામીને ક્રિયા કરે, તે પરિણા-
માલંકાર કહેવાય, (ઉદાહરણ) કમળથી મ્હોટી આંખ વાળી
દેખતી સ્ત્રીને જુઓ. આ સ્થળે કમળ એ ઉપમાન, તેથી
પણુ ઉપમેય જે આંખ, તે ઉપમાનનો પરિણામ પામીને વળી
ક્રિયા કરે છે; એટલે દેખે છે, તેથી પરિણામાલંકાર થયો.

ઉલ્લેખાલંકાર.

તે ઉલ્લેખજ એકને, બહુ સમજે બહુ રીત;
યાત્રક સુરતરુ સ્ત્રી મદન, અરિને કાળ પ્રતીત. ૨૨
બહુ વિધિ વરાણે એકને, બહુ ગુણથી ઉલ્લેખ;
કિર્તી અરજીન તેજ રવિ, સુર ગુરૂ વચન વિશેષ. ૨૩
અર્થ.

એક વસ્તુને અનેક માણસ અનેક રીતે સમજે તે બહુ
ઉલ્લેખાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) એક પુરુષ યાત્રકને કહ્ય
વૃક્ષ સરખો, સ્ત્રીને કામદેવ સરખો, અને શત્રુને કાળ સરખો
દેખાય છે; એ એક રીતનો બહુઉલ્લેખાલંકાર થયો. બીજો
એક વસ્તુમાં અનેક પ્રકારના ગુણ રહ્યા હોય, તે પણ ઉલ્લેખા-

લંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) એક પુરુષના કિર્તી સ્મરણના
બંદેશી, તેજ સૂર્યનાં બંદેશું, અને વચન બૃહસ્પતિના બંદેશું
છે; એ રીતે એકમાં અનેક ગુણ કહેવાયછે, ત્હારે એકાંતિ-
આલંકાર જાણવો.

સ્મરણભ્રમસંદેહાલંકાર.

સ્મરણ ભ્રમ સંદેહ એ, લક્ષણ નામ પ્રકાર.

મુધ આવે તે વદનની, દેખી મુધાનિવાસ. ૨૪

વદન મુધાનિધિ જાણિને, તપ સંગ ફરે ચકોર;

શકે વદન કે ચંદ્રમા, કમળ પિટ્યું શું ભોર. ૨૫

અર્થ.

સ્મરણ, ભ્રમ, અને સંદેહ એ ત્રણ થકી એક વસ્તુને મા-
થે બીજા પદાર્થનું ભાન થાય ત્હારે ત્રણે અલંકાર કહે-
વાય. (ઉદાહરણ.) આ મુધાનિવાસ જે અમૃતનું સ્થાન એ-
ટલે ચંદ્રમા તેને દેખીને તે મુખની મુધ આવે છે મોટી જ્યાં
સ્મરણાલંકાર થયો; અને આ ત્હારા મુખને ચંદ્રમા જાણીને,
સાથેને સાથે ચકોર ફરે છે એમ થતાં એ ભ્રમાલંકાર થયો; ને
આતે મોટાં કે ચંદ્રમા, મોટારે કમળ પુટ્યુંછે કે શું? આ
થકી સંદેહાલંકાર થયો; સ્મરણ તે યાદ, ભ્રમ તે બ્રાતી, ને
સંદેહ તે કાંઈ નિશ્ચય થાય નહિં તે.

મુધાપન્ડુત્યલંકાર.

ધર્મ ગુપ્ત આરોપથી, મુધાપન્ડુત્ય નિધાન;

ઉરપર નથી ઉરોજ આ, કનકલતા ફળ માન. ૨૬

અર્થ.

એક વસ્તુ ઉપર બીજી વસ્તુનો મસ લાવીનેત્હેનો જે ભાવ
તે છુપાવી રાખવો ત્હેનું નામ મુધાપન્ડુત્યલંકાર. (ઉદાહરણ)
છાતી ઉપર આ કાંઈ કુચ (સત્રા) નથી આવો કનકલતાના
ફળ માની લો; કનકલતા તે સોનાની વેલ; ત્હેની ઉપમા સ્ત્રીને

દેવાયછે, એટલે વેલમાં રૂપા પણ લાગેછે, તે ક્ષણે ને કુચ નથી, એમ કહેતાં કુચનો ભાવ ધુપી ગયો.

હેતાપન્હુત્યલંકાર.

વસ્તુ ધુપાયે યુક્તિથી, હેતુ અપન્હુતિ હોય;
તિવ્ર ચંદ્ર એ રેન રવિ, વડવા નળ એ મહોય. ૨૭

અર્થ

કાંઈ યુક્તિ કરીને વસ્તુને સંતાડે ત્હારે હેતાપન્હુત્યલંકાર થાય. (ઉદાહરણ) રાત્રિયે પૂર્ણ ચંદ્રમાને જોઈને કહે છે કે, આ હો! આ ધાયું તેજ છે, માટે ચંદ્રમાનો નહિજ, અને રાત્રી એટલે સૂર્ય પણ નહિજ, વાસ્તે આ તો વડવાનળ અગ્નીજ છે.

પર્યસ્તાપન્હુત્યલંકાર.

પર્યસ્તા ગુણુ એકનો, અવર વિશે આરોપ;
હોય સુધાધર એ નહીં, વદન સુધાધર આપ. ૨૮

અર્થ

એકના ગુણુનું બાન ખીજ પદાર્થ ઉપર લાવીને બોલવું, તેનું નામ પર્યસ્તાપન્હુત્યલંકાર. (ઉદાહરણ) એક સ્ત્રીનું મુખ દેખીને કહેછે કે આ કાંઈ ચંદ્રમા નથી, આતો મુખચંદ્રમાની શોભાછે.

બાંત્યાપન્હુત્યલંકાર.

બાંતિ અપન્હુતિ અચ્ચથી, લમ જવ પરનો જાય;
તાપ કંપ પણ જવર નહીં, સખિ એ મદન બધાય. ૨૯

અર્થ

વચન કહાચી જ્ઞારે પારકો જમ જાય ત્હારે ત્હાં બાંત્યાપન્હુત્યલંકાર થાય. (ઉદાહરણ) એક સ્ત્રીને અંગમાં કામદેવથી સંતાપ થઈ આવ્યો તેને સખીયે પુછ્યું કે, કેમ તાવ આવ્યો કે! ત્હારે તે સ્ત્રી ખોલી કે અંગ તપેછે, અને કંપેછે, પણ તાવ નથી; એનો કામદેવ સંતાપેછે.

છેકાપન્હુત્યલંકાર.

છેકાપન્હુતિ યુક્તિ કરિ, પરથિ છુપાવે વાત;
કરે અધરક્ષત પિઉ નહીં, સખી રીત રુગુ વાત. ૩૦

અર્થ.

કાંઈક યુક્તિ કરીને બીજાથી પોતાની વાત છુપાવી રાખવી
તેનું નામ છેકાપન્હુત્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) સખી સખીને
કહેછે કે આ મ્હારા હોઠ ઉપર ને રાતા ડાઘ દેખાયછે, તે
કાંઈ પતિના દાંતના નથી; એતો આ શીયાળાની હવાએ
કરીને ફાટ્યાછે.

કૈતવાપન્હુત્યલંકાર.

કૈતવાપન્હુતિ એકને, મસે બિજાનું વખાણુ;
સ્ત્રીનાં તિલ્લુ કટાક્ષ મિસ, વર્ષે મન્મથ બાણુ. ૩૧

અર્થ.

એકનો મસ કહાડીને બીજાનું વર્ણન કરવું, તેનું નામ
કૈતવાપન્હુત્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) નાયક કહેછે કે તીખાં અંદરનાં
ને સ્ત્રીનાં કટાક્ષ તેનો મસ કરીને કામદેવ આ બાણોનો વ-
રસાત કરેછે.

ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર.

ઉત્પ્રેક્ષા સંભાવના, વસ્તુ હેતુ ફળ ભેખ;
શકે નયન આર્વિન્દ છે, સરસ વિશાળ વિરોધ. ૩૨
કઠિલુ આંખણે ચાલતાં, થયા શું રાતા ખામ;
કમળ શું તવ પદ સમ થવા, જળને સેવે ત્હાંખ. ૩૩

અર્થ.

એક વસ્તુની સંભાવના કરવી તેનું નામ ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર,
જેના ત્રણ ભેદછે; એકતો વસ્તુપ્રેક્ષા, બીજો હેતુપ્રેક્ષા,
તે ત્રીજો ફળપ્રેક્ષા. (ઉદાહરણ.) આ નેત્રજ જાણે કમળછે,
કેમકે સરસછે, અને મ્હેટાઈ પણ ધણીછે; આ વસ્તુપ્રે-

ક્ષાલંકાર થયો. આમાં કમળ ને વસ્તુ છે તેની ઉત્પ્રેક્ષા થઈ. બીજી જાણે આ કંઈણ આંગણમાં ચાલી તેથી રાતા પગ થયા છે. આ હેતુપ્રેક્ષાલંકાર થયો. આંગણે ચાલી એ હેતુ-થી ઉત્પ્રેક્ષા થઈ. ત્રીજી આ કમળ ને એક ચિત્તથી જળમાં રહે છે, તે ત્હારા પગની બરાબર થવા સાર જાણે તપશ્ચર્યા કરે છે; આ કુળોત્પ્રેક્ષાલંકાર થયો. પગની બરાબર કમળને થાવું છે; એ કુળોત્પ્રેક્ષા થઈ.

રૂપકાતિશયોકત્યલંકાર.

અતિયુક્તી રૂપક જહાં, લઈ કેવળ ઉપમાન;

કનકલતા પર ચંદ્રમા, ધર્યાં ધનુષ બે બાણ. ૩૪

અર્થ.

જહાં કેવળ ઉપમાનના નામ લઈ ધાણું રૂપ કહેવું તે રૂપકાતિશયોકત્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) સોનાની વેલ ઉપર એક ચંદ્રમા, બે ધનુષ, અને બાણો ધર્યાં છે; હવે આતો કેવળ ઉપમાનનાં નામ લીધાં, પણ ઉપમેય, વાચક, કે ધર્મ, એ સમુજગાં આવ્યાં નથી, તેમજ ઉપમેયનો ઉચ્ચાર કર્યા વિના કાંઈ અર્થ સમજતો નથી, માટે આ ઠેકાણે રૂપકાતિશયોક્તિ થઈ. બીજું ઉદાહરણ એમ સમજવું કે, સોનાની વેલની ઉપમા સ્ત્રીના અંગને દેવાય છે, ચંદ્રમાની ઉપમા સ્ત્રીના મુખને દેવાય છે, ધનુષોની ઉપમા સ્ત્રીની બે ભમરોને દેવાય છે, અને બાણોની ઉપમા સ્ત્રીના કટાક્ષોને દેવાય છે.

સાપન્હવાતિશયોક્ત્યલંકાર.

સાપન્હવ ગુણ એકનો, અવર ઉપર ઠરિ જાય;

મુધા બધું તવ વદન આ, ખેલાં શશિને ગાય. ૩૫

અર્થ.

એકનો ગુણ બીજા ઉપર ઠરી જાય, તે સાપન્હવાતિશયોક્ત્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) અધરામૃતે બધું ને ત્હારું મુખ, તેને મનુષ્ય ચંદ્રમા કહે છે તે ખેલાં છે; કેમકે ચંદ્રમાનાં ગુણ મુખ

ઉપર ઠર્યાં છે, તે ચંદ્રમાજ છે તો, તેને ચંદ્ર કહેવાનું શું પ્રયો-
ગ નથી—

ભેદકાતિશયોક્ત્યલંકાર.

અતિશય યુક્તિ ભેદક ખરે, જો જણવે અતિ ભેદ;
અહેનું હસવું જોવું જુદું, વાત જુદી નિર્વેદ. ૩૬
અર્થ.

ભેદ પાડીને જે ઘણું દેખાડવું, તે ભેદકાતિશયોક્ત્યલંકાર.
(ઉદાહરણ) અહેનું હસવું પણ ખીજી તરેહનું, અહેનું જો-
વું પણ ખીજી તરેહનું, અને અહેનાં વાત પણ ખીજીજી ત-
રેહનાં છે; એ રીતે અતિ ભેદ જણાયો.

સમ્બન્ધાતિશયોક્ત્યલંકાર.

સમ્બન્ધાતિશયોક્તિ તો, અજોગને કહે જોગ;
આ પુરનાં મન્દિર ઉંચાં, કરે ચંદ્ર સંયોગ. ૩૭
અતિશયોક્તિ ખીજી કહું, જોગ અજોગ તું માન;
તવ કર આગળ કહ્ય તરુ, ક્યમ પામે સન્માન. ૩૮
અર્થ.

જ્યાં યોગતા નથી ત્યાં યોગ થાય, ત્યારે તે અયોગયોગ
અથવા સમ્બન્ધાતિશયોક્ત્યલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) હે લોકો
આ નગરનાં મન્દિર ચંદ્રમા સુધી ઉંચાં કહેા; હવે મન્દિર
ઘણાં ઉંચાં છે, પણ કાંઈ ચંદ્રમા સુધી ઉંચાં નથી ન તેમ
કહ્યાં, એટલે અયોગનો યોગ થયો નહિ ને કહ્યો; એ રીતે
સમ્બન્ધને અતિશયોક્તિ થઈ. ખીજો યોગ છે તેનો અયોગ
હે છે. (ઉદાહરણ.) તારા હાથની આગળ કહ્યવૃક્ષ શું સન્માન
પામે. અર્થાત ન પામે એમ કહ્યું તેથી કહ્યવૃક્ષનાં માનનો
યોગ અથવા સમ્બન્ધ છે તેને અયોગ કહ્યો; મોટે એ યોગી-
યોગ અથવા અસમ્બન્ધાતિશયોક્ત્યલંકાર થયો.

અક્રમાતિશયોકત્યલંકાર.

અતિશયોક્તિ અક્રમ જદા, કારણ કારણ સંગ;
તવ શર લાગ્યાવાંતમાં, લાગ્યું ધનુષ અરિ અંગ. ૩૯
અર્થ.

એક પછી બીજુ એમ ક્રમ છે, તે ક્રમનો ભંગ થાય, તે અક્રમાતિશયોકત્યલંકાર. (ઉદાહરણ) ત્હારાં બાણ શત્રુને લાગતાં વાંતજ ધનુષ પણ લાગે છે; હવે અરે જોતાં બાણ લાગે ત્યાર પછીજ ધનુષ લાગે; તેમ છતાં બાણ લાગતાંવાંતજ ધનુષ લાગ્યું, એમ કહ્યાથી ક્રમ રહ્યો નહિં.

અપ્રજાતિશયોકત્યલંકાર.

અપ્રજાતીશય હેતુથી, હોય શિષ્ટ જો કાળ;
કાંકણ તો થૈ મુદ્રિકા, પિઉંનું ગવન સુણિ આજ. ૪૦
અર્થ.

અપ્રજાતા ને જે અતિશયપણું કહેવું, તેહનું નામ અપ્રજાતિ શયોકત્યલંકાર (ઉદાહરણ) આજ ધણીનું પરિશયી આવતું સાંભળતાં સ્ત્રીનું અંગ કુટ્યું અને હાથમાં કાંકણ ખેરવામંડો, તે ન આવતાં આંગળીની ચીટી થઈ રહિ; અર્થાત ઉતાવળમાં આંગળીયે ધાલીદીધી. ઉતાવળને અપ્રજાતા કહે છે, ને તેહનું ધણા પાણું તે અતીશય કહેવાય છે.

અત્યંતાતિશયોકત્યલંકાર.

અત્યંતાતિશયોક્તિથી, પુર્વા પર ક્રમ હીન;
બાણ ન ખેંઠાયે અંગસગિ, પડે પ્રથમ અરિ દીન. ૪૧
અર્થ.

આગળ પાછળ જે વાતનો ક્રમ ન મળે, તેને અત્યંતા તિશયોકત્યલંકાર કહિયે. (ઉદાહરણ) અંગસુધી બાણ ખેંચતાં નથી, તે ખેલાંજ શત્રુ ધ્યામણો થઈ નીચાં ઢળી જાય છે; હવે જ્યાં અત્યંતજ અતિશયોક્તિ થઈ; જે કે બાણ વાગ્યા વિના શત્રુ ઢળી પડે છે.

તુલ્યયોગિતાલંકાર.

તુલ્યયોગિતા ત્રિવિધમાં, લક્ષણ ક્રમથી માન;
એક શબ્દમાં હિત અહિત, એકજ બહુ સમાન. ૬૨
ગુણ કરી સમતા સરસ, એ રિત સર્વ પ્રકાર;
સારિ રિતે ગુણનિધિ નિરખ, સ્ત્રીના ઉરનો હાર. ૪૩
નિરખિ નવોઢા વદન દ્રુતિ, બન્ધ થયાં અરવિન્દ;
તૂંતો શ્રી નિધિ, ધર્મ નિધિ, તૂંજ ઈન્દ્ર ને ચંદ્ર. ૪૪

અર્થ.

સરખી યોગ્યતાનું નામ તુલ્ય યોગિતા; આ અલંકારના ત્રણ પ્રકાર છે, એક તો હિતતુલ્યયોગિતા, બીજો અહિતતુલ્ય-યોગિતા, ત્રીજો બહુતુલ્યયોગિતા. (ઉદાહરણ.) ગુણ નિધિ અહેવા જે નાયક તે તું સારીરીતે જો, જે જે સ્ત્રીના હૈયાનો હાર છે; એ રીતે સ્ત્રીના હિતનો કર્તા તેથી હિતતુલ્યયોગિતાલંકાર થયો. બીજો નવિન સ્ત્રીના મુખડાની જ્યોતી દેખીને કમળ ખિડાઈ ગયાં; એટલે ચંદ્ર ઉદય થયાથી કમળ ખિડાઈજાય એવો સ્વભાવ છે. હવે સ્ત્રીના મુખથી ઘણા કમળોનું જે અહિત થયું, તેથી આ અહિતતુલ્યયોગિતાલંકાર થયો. ત્રીજો લક્ષ્મીનો બન્ડાર તુંજ છે અને ધનનો બન્ડાર પણ તુંજ છે, વળી તુંજ ઈન્દ્ર છે ને તુંજ ચંદ્ર છે; એ રીતે એક પુરુષ ઘણા પુરુષ યોગ્ય કરે, ત્યારે તે બહુતુલ્યયોગિતાલંકાર થયો એમ જાણવું.

દીપકાલંકાર.

તે દીપક નિજ ગુણથકી, અવરનું વરણન હોય;
ગજ મદથી નૃપ તેજથી, ઠાઠમાઠમાં સોય. ૪૫

અર્થ.

એકના ગુણને કાળે ખીજના ગુણની ખરાખર વરણન કરે ત્યારે દીપકાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) હરતી મદથી અને

રાજ તેજથી બનીને શોભા લહેછે; હવે હસ્તીની શોભા
કહી ને રાજની શોભા કહી, તેથી રાજના ગુણને દીપકતા થઇ.

દીપકાવૃત્ત્યલંકાર.

દીપક આવૃત્તિ ત્રણ વિધી, પહેલી શબ્દની જાણ;
વળિ આવૃત્તિ જે અર્થની, તેને બીજી પ્રમાણ. ૪૬

શબ્દ અર્થ બન્ધો તણી, આવૃત્તિ ત્રીજી લેખ;
પન વર્ષે કેરેસખી, જામિનિ વર્ષે મેખ. ૪૭

કૃત્યાં વૃક્ષ કદમ્બના, કેતકિ વિકસિ જાણાય;
મેત્ત થયાછે મોર વળિ, ચાતક મત્ત ભાણાય. ૪૮

અર્થ

આવૃત્તિયે કરીને વસ્તુનું ઉદીપન થાય તે દીપકાવૃત્ત્યલંકાર
આવૃત્તિ એટલે બીજી વાર, અને ઉદીપન એટલે શોભાવ-
નાર, આ અલંકારના ત્રણ પ્રકાર છે. શબ્દની આવૃત્તિ થાય
તે પહેલો, અને અર્થની આવૃત્તિ થાય તે બીજો, ને શબ્દની
અને અર્થની બન્ધો આવૃત્તિ થાય તે ત્રીજો. (ઉદાહરણ) પિ-
રહિણી નાયકા સખીને કહેછે કે, આતે મેઘ વર્ષેછે કે
રાત્રી વર્ષેછે, એ જો; એટલે વર્ષે છે એ ખેવાર કહેવાયું
તેથી શબ્દાવૃત્તિદીપકાલંકાર થયો. બીજો કદમ્બનાં ઝાડ કૃત્યાં
છે, અને કેવડા ઉઘડ્યાછે, આમ કહેવાથી અર્થની આ-
વૃત્તિ થઇ; હવે ઉઘડ્યાછે ને કૃત્યાંછે એનો અર્થ એકજ
છે, તેથી અર્થાવૃત્તિદીપકાલંકાર થયો. ત્રીજો મોર ઉન્મત્ત થયા
છે અને બપેયા પણ મત્ત થયા છે, તે મેઘની સ્મૃતિ કરેછે;
આમાં મત્તશબ્દની આવૃત્તિ થઇ અને અર્થની પણ આ-
વૃત્તિ થઇ તેથી એ શબ્દાર્થાવૃત્તિદીપકાલંકાર થયો.

પ્રતિવસ્તુપમાલંકાર.

પ્રતિ વસ્તુપમા કીજિયે, બે વાક્યો સમ આણિ;
શોભા સૂર પ્રતાપ સમ, શોભા સુર સમ વાણિ. ૪૯

અર્થ

એ વાક્ય સમાન આવે ને અર્થ જુદો થાય તે પ્રતિવસ્તુ-
પમાલંકાર. (ઉદાહરણ) જાહેના પ્રતાપની શોભા સૂર જે સૂર્ય
તેના જાહેવી એક છે, અને જાહેની વાણીની શોભા સૂર જે
દેવ લોક તેના જાહેવી છે.

દૃષ્ટાન્તાલંકાર.

અલંકાર દૃષ્ટાન્ત તે, લક્ષણ નામ પ્રમાણ;
કાન્તિમાન શશિ તો થયો, તું પણ કીર્તીમાન. ૫૦

અર્થ.

કાંઈ એક લક્ષણ અને નામનું પ્રમાણ સરખું આવે તો
દૃષ્ટાન્તાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) ચન્દ્ર પણ કાન્તિમાન બન્યો
છે, અને તું પણ કીર્તિવાન બન્યો છે.

નિદર્શનાલંકાર.

કહિયે ત્રિવિધ નિદર્શના, વાક્ય અર્થ સમ દોષ;
એક વિશે વળિ અંબર ગુણ, અંબર વસ્તુમાં હોય. ૫૧
કહિયે કારણ દેખિ કંઈ, લક્ષો બુરો કૃણભાવ;
દાતા સોમ સમ અંક પણ, પૂરણ ચન્દ્ર બનાવ. ૫૨
લોચન ખજાનની લિલા, ધરે સહજ અભિરામ;
નિર્મળ બળ તેજસ્વિ સું, શિવ આગળ જયમ કામ. ૫૩

અર્થ.

નિદર્શનાલંકાર ત્રણ પ્રકારથી કહેવાય છે; એકતો શબ્દમાં
અને અર્થમાં બરાબર આવે તે. (ઉદાહરણ.) દાતાર તે સોમ
જે ચન્દ્રમાં તેવો છે; પણ અંક જે લાજન તે વિના પૂ-
નેમના ચંદ્ર જાહેવો બનાવ છે. આમ કહ્યાથી શબ્દ અને
અર્થ બંનેની બરાબરી થઈ, તેથી શબ્દાર્થનિદર્શનાલંકાર
થયો. બીજો એક વસ્તુમાં જે બીજો ગુણ છે તે બીજી વસ્તુ
માં થાય તે. (ઉદાહરણ.) જુઓ આ આંખો સહજ ખજા-
નની લીલા કરે છે; અહીંમાં ખજાન પદ્મિની અપખતા રૂપી

ગુણ છે તે નેત્રમાં એનીમજે જણાવો તેથી અન્યગુણનિ-
દર્શનાલંકાર થયો. ત્રીજી કાંઈક કાર્ય જોઈને કૃષ્ણને બલો ખુરો
ભાવ કહિયે તે. (ઉદાહરણ.) તેજસ્વીની સાથે નિર્ભયનું જ
બળ તે જમ મહાદેવ અને કામદેવ; અર્થાત મહાદેવની સાથે
કામદેવ વેર કરીને બળીમુઓ, તેમ જોરાવરની સાથે કમળેર
વેર કરીને આખર નાશપામે, તેથી એ કૃષ્ણભાવનિદર્શ-
નાલંકાર થયો.

વ્યતિરેકાલંકાર.

વ્યતિરેક ઉપમાનથી, ઉપમેયાધિક પેખ;

મુખજે અમ્બુજ વત સખી, પણ મિઠિ વાત વિશેષ. ૫૪
અર્થ.

ઉપમાનથી ઉપમેયમાં અધિકતા દેખાય ત્યારે વ્યતિરેકા-
લંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) હે સખી આ મુખ કમળ જોઈયું
છે; પણ મીઠી વાતો રહિ છે તેથી મુખ વિશેષ છે.

સહોક્ત્યલંકાર.

સાથે સર્વજ વર્ણવી, કર સહોક્તિ નું સિદ્ધ;

અરિ કુળ સંગે કીર્તિ તો, જઈ જોઈથી જળ નિદ્ધ. ૫૫
અર્થ.

બધાયનું સાથે વરણન કરનાં રસ વધારે દેખાય, તો સહો-
ક્ત્યલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) શૂરવીરની કીર્તિ શત્રૂ જોઈતા,
તે સમુદ્રને કાંઠે જોઈત્યા ત્હેની સાથેજ ત્યાં જોઈત્યા; એટલે
પૃથ્વીના છેડા સુધી કીર્તિ જોઈત્યા, જ્યાં બાંધોનું સાથે વર-
ણન થયું.

વિનોક્ત્યલંકાર.

છે વિનોક્તિ એ ભાતિની, પ્રસ્તુત વણુ કઈ ક્ષીણ;

વળિ શોભા અધિકી ભહે, પ્રસ્તુત કાંઈક હીણ. ૫૬

દ્રુમ ખજ્જનશાં કંજશાં, અંજન વણુ શોભેન;

બાળા સૌ ગુણુ સરસ તન, રંચ લુખાઈ છેન. ૫૭

અર્થ.

કાંઈ વરણન કરવું હોય તેમાં કાંઈક ઓછું હોય, ને તેથી શાભા પણ ઓછી થતી હોય તે વિનોક્તિક્ષીણ કહેવાય; અને કાંઈ ઓછાથી શાભા ને પૂર્ણતા આવતી હોય, તે વિનોક્તિપૂર્ણ કહેવાય. એ રીતે વિનોક્ત્યલંકાર બે પ્રકારના છે. (ઉદાહરણ.) અનન અને કમળ જાહેવી આંખો, પણ અનન વીના શાભતી નથી; એરીતે એ જ્યાં વિનોક્તિક્ષીણાલંકાર થયો. બીજો બાળા સર્વ ગુણે કરીને સરસ અંગવાળી છે તેમાં જરા લુપ્તાઈ દેખાતી નથી; એથી વિનોક્તિપૂર્ણાલંકાર થયો.

સમાસોક્ત્યલંકાર.

સમાસોક્તિ પ્રસ્તુત સ્ફુરે, પ્રસ્તુત વરણન માંજ;
કુમુદિનિ પણ પ્રકુલિત થઈ, જોનિ કળાનિધિ સાંજ. ૫૮

અર્થ.

જે કહેવાનો વિચાર હોય તેના વરણનમાંજ બીજો વિચાર નીકળી આવે તેનું નામ સમાસોક્ત્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) પોપણી પણ પ્રકુલિત થઈ, અને ચંદ્ર પણ જો, સાંજ થઈ છે; હવે ફુતી નાયકાને કહે છે તેમાં સુચના એ છે કે, આ રાત થઈ તેમાં ચંદ્રમા ઊગ્યો છે, ને તે જોઈ કુમુદની (પોપણી.) પણ ઉઘડી છે, તેમ તું શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને જોની? તેના આનંદથી તારું મુખ પોપણીની પઠે પ્રકુલિત કર, આમ માન કરીને દુઃખ કાં ભાગવે છે; એ રીતે ઘણી વાતનો સમાસ થયો છે.

પરિકરાલંકાર.

છે પરિકર આશય સિધે, જ્યાં વિશેષ નવ હોય;
શશિ વદની આ નાયકા, તાપ ટાળતિ તું જોય. ૫૯

અર્થ.

કાંઈ આશય એટલે જોડો વિચાર હોય, તે વિશેષ કણથી

પ્રત્યક્ષ થઈ આવે એવું ને બોલવું તે પરિકરાલંકાર. (ઉદાહરણ.) આ ચંદ્રમુખી નાયકા તાપને હરે છે તે બે; અર્થાત્ ચંદ્રમા દિવસે થયેલા સૂર્યતાપને હરેછે, તેમ આ ચંદ્રમુખી કામદેવના તાપને હરે છે. શશિમુખી તે સ્ત્રીનું વિશેષણ છે.

પરિકરાંકુરાલંકાર.

સાભિપ્રાય વિશેષ્ય જન્મ, પરિ કર અંકુર નામ;

સૂષું કહેવું પતિતણૂ, જરા ન માને વામ.

૬૦

અર્થ.

વિશેષ્ય જન્મહારે સાભિપ્રાય કહેવાય ત્હારે પરિકરાંકુરાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) પતિના સૂધા કહ્યાથી પણ વામ ને સ્ત્રી તે જરૂર માનતી નથી; આમાં વામ શબ્દ છે તે વિશેષ્ય છે, ને તેનો અર્થ સ્ત્રી છે, અને બીજો અર્થ વાંકું એવો પણ છે; એટલે એવી તો વાંકી છે કે પતિનું સૂષું કહેવું પણ માનતી નથી, માટે એ વિચાર વિશેષ્યમાંથી નિકળ્યો.

શ્લેષાલંકાર.

શ્લેષાલંકૃત અર્થ બહુ, એક શબ્દમાં હોય;

હોય ન પૂરણ નેહ વણુ, જળહળ મુખડું કોય.

૬૧

અર્થ.

એક શબ્દમાં અર્થ ઘણો આવે તે શ્લેષાલંકાર. (ઉદાહરણ.) નાયકા નાયકાને કહે છે કે, આટલાબધા તેજનો પ્રકાશ ને મુખ વિશે છે, તે પતિના પૂરા સ્નેહ વિના ન થાય; હવે આમાં બીજો અર્થ એ છે કે, પુરૂષના ઘણા સ્નેહ વિના સ્ત્રીનું મુખ કોઈ દિવસ ઝળકે નહિ, માટે પુરૂષની સાથે ઘણો સ્નેહ છે એ ત્હેમાંથી શ્લેષ નિકળ્યો.

અપ્રસ્તુતપ્રશંસાલંકાર.

અલંકાર બે ભાતિના, અપ્રસ્તૂત પ્રશંસ;

વર્ણન એક પ્રસ્તૂત વણુ, બીજે પ્રસ્તુત અંશ.

૬૨

ધન અસ્થા આ રાનની, સકળ સમય મુખકારિ;

કેઠે વિષ રાખેછ શિવ, હેત થકી ચિત ધારિ.

૬૩

અર્થ.

પ્રસ્તુતાલંકાર એ જાતનો થાય છે, તેમાં એકનો અભિપ્રાય વિના વરણન કરવું તે. અને બીજો અભિપ્રાય લાવીને વરણન કરવું તે. (ઉદાહરણ.) આ સાતની ચરચા ધન્ય છે, કે બધાય સમયમાં મુખ્ય આપે છે; એથી કાંઈ અહામાં એકલ સમય કહ્યો નહિ, તે થકી આ અપ્રસ્તૂતપ્રશંસાલંકાર થયો, કેમકે અહામાંથી કાંઈ બીજો અભિપ્રાય નીકળ્યો નથી. બીજો શિવજીએ ઝેર પીત કંઠમાંજ રહેવાદીધું છે, કેમકે પોતે હેતથી ધર્મ છે, તેસાર અહામાંથી અભિપ્રાય એ નિકળ્યો ને, ક્ષીરસાગરમાંથી મન્યન કરતાં ઝેર ને નિકળ્યું, તે ફક્ત બધી પૃથ્વીના જીવોને મારીનાખત, તેથી જીવોને બચાવવાસાર શિવજીએ પોતે ઝેર પીલીધું, તે જીવ બહાર નિકળે તો જીવો મરી જાય; માટે કંઠમાંજ ધરીરાખ્યું છે એ મહોટો અભિપ્રાય નિકળ્યો, તેથી પ્રસ્તુતાંશયપ્રશંસાલંકાર થયો.

પ્રસ્તુતાંકુરાલંકાર.

પ્રસ્તુત અંકુર જો પછી, પ્રસ્તુતથી પસ્તાય;
જમર ગયો કચ્છાં કેવડે, છાંડિ સકોમળ જાય. ૬૪

અર્થ.

જે કાંઈ સારા વાસ્તે કામ કર્યું હોય, તે તેમાં પછી પસ્તાવો થાય, તે પ્રસ્તુતાંકુરાલંકાર. (ઉદાહરણ.) મગ્રાની કોમળ જાતમાં જમરો ફરતોહતો, તે જાત મુકીને કેવડામાં ગયો, ત્યાં તેના કાંઠાથી પાંખો ફાટી, અને મુખ પણ ઉઝરડાયું; આ જોલવું તે જમરને જોનારનું છે.

પર્યાયોક્ત્યલંકાર.

પર્યાયોક્તિ પ્રકાર એ, કંઈ રચનાથી વાત;
કિન્નિયે મિસ થકિ કાર્ય તે, તે ચિતવે ચિત સાથ. ૬૫
ચતુર તેજ જોહું રહેને, પાલી વણુ ગુણુ માળ;
તમો બેહુ હાં એસજો, કરિઆવૂં પક્ષાળ. ૬૬

(૨૧)

અર્થ.

પર્યાયોક્ત્યલંકાર એ પ્રકારનો છે, તેમાં એકતો કાંઈ રચનાથી વાત કરવી તે; અને બીજો કાંઈક મસ કરીને, જેમ બીજા માણસોને ગમે, તેમ તેને કાર્ય સાધીદેવું તે. (ઉદાહરણ.) નાયકા નાયકને કહે છે કે, તું અને નાયક, તેમાં તેજ ચતુર કે, જાહેર તારા ગણામાં દોરાવિનાની માળા પહેરાવી; અહેથી રચનાથી વાત કરી તેમાંથી આ અભિપ્રાય નિકળ્યો કે તું નાયકને બિટતાં દયાઈ છે, તેથી તારી છાતીમાં મોતીની માળાનો આંકો ઉડી આવ્યો છે, માટે તે દોરા વિનાની માળા પહેરી છે, એ પુક્તિપર્યાયોક્ત્યલંકાર થયો. બીજો કુતીના ઘરમાં નાયક નાયકા એ બેમાં થઈ રહ્યાં છે, ત્યાં કુતી કહે છે કે તમે બન્ને જાં બેસજો, અને હું હવે તળાવમાં નહાવા જઈ છું; એથી કુતિયે નહાવાનો મસ કરી બેને એકાન્ત કરીદીધાં, ને તે બન્નેના ચિત્તને ગમે તેવું કાર્ય સાધિઆપ્યું, તેથી એ વ્યાજપર્યાયોક્ત્યલંકાર થયો.

વ્યાજસ્તુત્યલંકાર.

વ્યાજસ્તુતિ નિન્દા મસે, હોયે સત્ય સ્તવજ;

ગંગા શું કહિયે ત્હને, કરે પતિત પાવજ.

૬૭

અર્થ.

નિન્દાને મસે કરીને જ્યારે સ્તુતિ એટલે વડાઈ થાય ત્યારે તે વ્યાજસ્તુત્યલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) હે ગંગા! તું પાપીઓનાં પાપ હરોને સ્વર્ગમાં મોકલ્યા, માટે ત્હને અહમ શું કહિયે; આમ જહડવાને મસે સ્તુતિ થઈ છે.

વ્યાજનિન્દાલંકાર.

વ્યાજનિન્દા નિન્દા મસે, ખીજી નિન્દા થાય;

મંદ મંદ જ્યમ ફીણ પણ, કિધો તને ન સદાય.

૬૮

અર્થ.

નિન્દાને મસે જ્યારે વધારે નિન્દા થાય, તો વ્યાજનિન્દા-

લંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) પરકિયા નાપિકા નાયકને મળવા જાય છે, ત્યાં ચંદ્રમા પ્રકાશિત થયો, તે દેખીને પોતાને યુગ જવું છે તેથી અજવાળાનો ભય લાગીને ચંદ્રમાને શાપ આપે છે કે, તું માંદો છે એટલે વદમાં ઘટતો જાય છે તે મજા ત્હેને દૈવે સદા ઘટતો કાં ન કર્યો; મતલબ કે સુદમાં વધે છે તે શું?.

આક્ષેપાલંકાર.

ત્રણ ભાતી આક્ષેપ છે, એક નિશેધા ભાસ;
 પ્રથમ કહી કંઈ ફેરવે, તેથી ચલિતાભાસ. ૬૯
 હોને વળિ ના નીકળે, એ અક્ષણ ત્રણ લેખ;
 થઈ રહ્યો ત્યાં અગ્નિથી, સ્ત્રી મન તાપ વિશેષ. ૭૦
 શીત કિણુ આ ચંદ્રને, કે સ્ત્રી મૂખ વિશેષ;
 પ્રથમ જન્મ ત્યાં જો મળે, પિઉ જાઓ પરદેશ. ૭૧
 અર્થ.

આક્ષેપાલંકાર ત્રણ પ્રકારનો છે; એકતો નિશેધાભાસ, બીજો ચલિતાભાસ, ત્રીજો વિધ્યાભાસ. (ઉદાહરણ.) સ્ત્રીના મનને તાપ અગ્નિથી બમણો વિશેષ થઈ રહ્યો છે; હાં અગ્નિનો નિશેધ કર્યો તેથી નિશેધાભાસાક્ષેપાલંકાર થયો. બીજો જેલાં પોતે કાંઈ વાત કરીને, પછી ત્હેને ફેરવી નાખવી, ત્હેનું નામ ચલિતા ભાસ. (ઉદાહરણ.) તું જો આ શીત કિણુ (ચંદ્ર.) દેખાય છે કે સ્ત્રીનું મુખ છે? હાં શીત કિણુ કહીને પાછું સ્ત્રીનું મુખ કહ્યું, તેથી ચલિતાભાસાક્ષેપાલંકાર થયો. ત્રીજો કામ કરવાની હા ક્ષેપતાં નહિં કરવા જોડેવા અર્થ નિકળે તે વિધ્યાભાસ. (ઉદાહરણ.) એક પુરુષે પરદેશ જવાની રજા સ્ત્રી પાસે માગી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે ત્યાં મળે જન્મ આપીને ત્હેમે પરદેશ જાઓ; આમાં રજા તો આપી પણ એમ કહ્યું જો, ત્હેમે ત્યાં જન્મ આપીને જાઓ, અર્થાત્ હાં મારીને જાઓ, એથી વિધ્યાભાસાક્ષેપાલંકાર

યપો. આક્ષિપ એટલે ખેલું કાંઈ કહિને પછીથી કાંઈ જ
ભાવયું તે.

વિરોધાભાસાલંકાર.

ભાસે જવ વીરોધ તે, ગણો વિરોધ ભાસ;
નહિજ ઉતાર્યો ઊતરે, મનથી પ્રાણ નિવાસ. ૬૦

અર્થ.

એક બીજને સ્નેહ ઉતરીગયો હોય તેનું નામ વિરોધા
ભાસાલંકાર. (ઉદાહરણ.) નાયક કહે છે કે હું તો નાયકના મ-
નથી ઉતરીગય છું, એટલે એ મહેને મળવા આવતો નથી
પણ મારા મનથી તો એ પળવાર ઉતરતો નથી; અને એ
મારો પ્રાણ જે જીવ તેનું ટેકાણું છે.

વિભાવનાલંકાર.

છેજ છ ભાતિ વિભાવના, કારણ વિનાનું કાજ;
વણુ પોથી અળતો દિધે, પગતળ અસ્તણુ સમાંજ. ૬૩
હેતુ અપૂરણથીજ જવ, કારજ પૂરણ હોય;
કુસુમ ખાણુ કર અહિ મદન, સૌ જગ જીત્યું જોય. ૭૪
પ્રતીબંધ થાતાંય પણુ, કારજ પૂરણ પ્રમાણુ;
નિશિ દિન શ્રુતિ સંગતિ છતાં, નયન રાગની ખાણુ. ૭૫
જ્યાંહ અકારણુ વસ્તુથી, પ્રકટે કારણુ જ્યાંતે;
કોકિલ વાણી બોલતો, દીકો આજ કપોત. ૭૬
જવ કોઈક કારણુ થકી, કારજ હોય વિરુદ્ધ;
કરે મુને સંતાપ આ, સખી શીતકર શુદ્ધ. ૭૭
જરૂરે વણિ કર્મ કાર્યથી, ઉપજે કારણુ રૂપ;
નેન મીનમાંથી જુઓ, સરિતા વહે અનૂપ. ૭૮

અર્થ.

કોઈ વસ્તુને વિષે બીજી વસ્તુની સંભાવના કરવી, તેનું
નામ વિભાવનાલંકાર. (ઉદાહરણ.) આ અલંકારના છ પ્રકાર
છે, તેમાં પહેલો એક આજ પગને અળતો (પીપળાની લાખ)

અથવા પોથી લગાડ્યા શિવાય પમતળિયાં લાલ દેખાય છે; હાં કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થઇ, કેમકે લાલ રંગ દીધા વિના લાલ પમતળાં દેખાયાં, તેથી કારણહિનવિભાનાલંકાર થયો. બીજો. (ઉદાહરણ.) જીએતો ફુલનું ખાણુ હાથમાં લઇ બે, કામદેવે બધા જગતને જીત્યું; હાં કારણ જે ખાણુ તેતો હોડાનું મળે નહિ, ને કેવળ ફુલના ખાણુથી જે જગતને જીત્યું, એથી કારણ પૂર્ણ થયું માટે કારણપૂર્ણવિભાગનાલંકાર થયો. ત્રીજો. (ઉદાહરણ.) રાત અંને દિવસ સુતિ જે કાન લેની સંગતી નેત્રને છે, તોયે તે પ્રીતિની તો ખાણુ છે; એટલે સુતિ જે વેદ લેની સંગતિ થાતા તો આ દહાદિ ઉપરથી પ્રીતિ ઉતરીને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થવીએછયે તે થઇ નહિ, એ રીતે આશ્ચર્ય જણાવે છે તેનો અભિપ્રાય એ છે જે, પ્રતિ બંધ થતાં પણ કાર્ય પૂર્ણ થાયછે, તેથી પ્રતિબંધકવિભાવનાલંકાર થયો. ચોથો. (ઉદાહરણ.) હવે કોયલની વાણી જાણ લતાં હોજાને દીઠા; હોલાના કજની ઉપમા કજને અપાય છે, એમ જગ્ગરે કારણ વિનાની વસ્તુથી કાર્ય પ્રકટ થાય, ત્હારે અકારણવિભાવનાલંકાર કહેવાય. પાંચમો. (ઉદાહરણ.) હે સખી શુદ્ધ (સપેત) કિર્ણવાળો ચંદ્રમા સુને સંતાપ કરે છે; એમ જગ્ગરે કોટા કારણથી કાર્ય અવર્ણ થાય, ત્હારે તે કાર્ય વિરુદ્ધવિભાવનાલંકાર કહેવાય. છઠ્ઠો. (ઉદાહરણ.) નેત્રરૂપી માછલીથી ઉપમા નદિવાય લેવી ભારે નદી વહેછે; હવે કારણરૂપ નદીથી તો કાર્યરૂપ માછલી ઉત્પન્ન થાય, પણ માછલીથી નદી ઉત્પન્ન થાય નહિ, તેજ હાં કહ્યું. જે નેત્રરૂપી માછલીથી નદીરૂપ આંસુની ધારાએ ઉત્પન્ન થઇ; એટલે હાં કાર્યાત્મકકારણવિભાવનાલંકાર થયો.

વિરોધોક્ત્યલંકાર.

વિરોધોક્ત્ય જે હેતુથી, કારણ ઉપજે નહિ;

નેહ ધટે નહિ જ્યાં લગી, કામ દીપ ધટમાંહિ.

અર્થ.

જ્યારે કારણથી કાર્ય ઉપજે નહિ ત્યારે વિશેષોક્તસંકાર કહિયે. (ઉદાહરણ.) જ્યાં સુધી કામદેવની દીવો આ ઘટમાં છે, ત્યાં સુધી સ્નેહ ઘટતો નથી; જ્યાં કામદેવ કારણછે તેથી ઉપજ્યો જે સ્નેહ તે કાર્ય છે, એટલે તે કાર્યને જુદું કહાડવું છે, તે કારણમાંથી જુદું નિકળતુંજ નથી, કેમકે કામદેવ ઘટમાંજે ત્યાં સુધી સ્નેહ જુદો થવાનો નથી.

અસંમલવાસંકાર.

કહે અસંમલ હોય જવ, સંમલાવન વણ કાજ;
ગોપસુતે ગિરિ કર ધર્મો, કેમ મનાયે આજ. ૯૦

અર્થ.

જે કાર્યના કારણનો વિચાર મનમાં ખરો દેખાય નહિ તે અસંમલવાસંકાર (ઉદાહરણ.) ગોપના પુત્ર જે શ્રીકૃષ્ણ તેણે મહેટા ગોવર્ધન પર્વત સાત દીવસ સુધી એક હાથ ઉપર રાખ્યો, એ વાત આજ માણસની શક્તિના તાણનારાઓના મનમાં કેમ સાચી મનાય!

અસંગત્યસંકાર.

ત્રિવિધ અસંગતિ કાજ વળિ, કારણ ન્યારે દામં;
બીજા સ્થળમાં કીજિયે, બીજા સ્થળનું કામ. ૯૧
બીજું કાજ આરમ્ભિયે, બીજો કરિયે ગોર;
કોયલ મદમાતી થઈ, જાડુઓ આંખે મોર. ૯૨
તહારા શત્રૂની સ્ત્રિયે, તિલક અરાડ્યો પાણિ;
મોહ મિટાડ્યો પ્રભુ ન પણ, મોહ લગાડ્યો આણિ. ૯૩

અર્થ.

અસંગત્યસંકારના ત્રણ પ્રકારછે. પહેલો (ઉદાહરણ) કોયલ મદમાતી થઈ અતે આંખે મોર જાડુમી રહ્યો છે; હવે કોયલ શાથી મદમાતી થઈ તેનો કહ્યું નહિ, તેમજ આંખે મોર જાડુમી રહ્યો છે તેનું શું કારણ તે પણ કહ્યું નહિ, અર્થાત વિચારી

જોતાંતો કાર્યને કારણ બન્યો સમજાય છે, પરંતુ અક્ષરમાંથી સમજાવું નથી; જ્યુઓ વસન્ત રૂતુ બેસતાં મોરમાં ગ્રીણા ગ્રીણાં મરવા એટલે કૃષ્ણ થવા માંડે છે, તેનો કોયલને અહાર છે તેથી તે ખાતાં મદમાતી થઈ, આથી આંખાનો મોર કારણ છે, ને મદમાતી થઈ એ કાર્ય છે, માટે કારચકારણાસંગત્યલંકાર થયો. બીજો. (ઉદાહરણ.) ત્હારા શત્રુઓની સ્ત્રીયોયે તિલકે હાથ દીધા, એટલે ત્હારા શત્રુની સ્ત્રીયોયે તિલક લુછી નાંખ્યાં; અર્થાત રાંડીયો અને શત્રુઓ મુઝ્યા, એમ શત્રુઓ મુઝ્યાનું કહેલું છે તે તો કહ્યું નહિ, અને સ્ત્રીયોયે તિલકે હાથ લગાવ્યો એમ કહ્યું; એ રીતે બીજા ડોકાણાનું કામ બીજા ડોકાણે કહ્યું તેથી વાક્યાસંગત્યલંકાર થયો, ત્રીજો. (ઉદાહરણ.) પરમેશ્વરે મોહ મટાડ્યો તો નહિ અને સામો બીજો મોહ લગાડ્યો; આ ડોકાણે બીજા કામનો આરંભ કરિયે અને તે મુકીને વળી બીજુ કામ કરિયે એમ થયું; હવે મોહ મટાડવાનો વિચાર બાંધ્યો છે, ત્યાંજે વળી બીજી રીતનો મોહ આવી વળ્યો, એથી એ આરમ્ભાસંગત્ય લંકાર થયો.

વિષમાલંકાર.

વિષમ અલંકૃત ત્રણુવિધી, આણુ મળતાનો સંગ;
 અવર રંગ કારણુ તણો, અવર કાર્યનો રંગ. ૮૪
 વળી ભલો ઉદય કિધે, અસાભ પ્રાપ્તી થાય;
 અતિ કોમળ તન સ્ત્રી તણું, કહાં કામની લાલ્ય. ૮૫
 કાળાં ખડગશિ બિપજી, ઉજ્જવળ કીર્તી આપ;
 સખિ છાંટયૂં ધનસાર પણુ, વધ્યો અધિક તન તાપ. ૮૬
 અર્થ.

વિષમાલંકારના ત્રણ પ્રકાર છે. પ્રથમ. (ઉદાહરણ.) સ્ત્રીનું અતિશય કોમળ અંગ છે, તેમાં આટલી બધી કામની લાલ્ય એ તે શું? એટલે કોમળમાં અગ્નીની લાલ્ય કહી; હવે કોમળ ને લાલ્ય એ બે પદાર્થ વિરુદ્ધ છે તેનો મેલાપ કહ્યો, તેથી એ અમિલિતવિષમાલંકાર થયો. બીજો. (ઉદાહરણ.)

અતિશે કાળી તરવારોથી અતિશે ચેત કીર્તિ ઉત્પન્ન થઈ ;
 અહામાં કારણુ ને કાળી તરવારો તેથી ચેત કીર્તિરૂપી કાર્ય
 ઉત્પન્ન થયું તેથી કાર્ય અને કારણના રંગ જુદા જુદા થયા
 તેથી રંગવિષમાલંકાર થયો. ત્રીજો. (ઉદાહરણ.) નાયકા કહે
 છે કે સખીયે બીમસેની ખરાસ (કપુરનું થાયછે.) નું પાણી
 છાંટ્યું તેથી અંગમાં અતિશે તાપ થયો ; અહામાં કારણુ
 એછે કે અંગમાં અગ્નિનો તાપ થાતો હતો, ત્હાં સખીયે
 બીમસેની ખરાસનું પાણી છાંટ્યું તેથી ઉલટો કામાગ્નીનો
 તાપ વધ્યો, અર્થાત કામોત્પત્તિ વધારે થઈ માટે તે સાફ
 કામ ને ખરાસનું પાણી છાંટ્યું, તેનાથી નરનું ક્ષણ થયું તે-
 થી એ ક્ષણવિષમાલંકાર થયો.

સમાલંકાર.

અલંકાર સમ ત્રણુવિધી, યથા યોગ્યનો સંગ;
 કારણમાં સરવે જડે, કારણુ કેરૂં અંગ. ૮૭
 શ્રમ વણુ કારણ સિદ્ધ જય, ઉદ્યમ કરતાં હોય;
 હાર વાસ સ્ત્રી ઉર પુર્યા, ઘટિત પાણું ત્યાં સોધ. ૮૮
 નીચ સંગ અચરણ નહીં, લક્ષ્મી જલજળ જાણિ;
 યશ તણોજ ઉદ્યમ કિધો, સરસ રિતે સુખ માણિ. ૮૯
 અર્થ.

સમાલંકારના ત્રણ પ્રકારછે, તેમાં ખેલો. (ઉદાહરણ.) કૂલ-
 નો અથવા રતનો હાર, તેણે પોતાને લાયક ધર જોઈને
 નિવાસ કર્યો ; અર્થાત તે સુંદર છે તે સ્ત્રીના અતિ સુંદર
 પયોધર ઉપર જઈને રહ્યો તેથી તે યથાયોગ્ય સમાલંકાર થયો.
 બીજો. (ઉદાહરણ.) લક્ષ્મી ને નીચ માણસના ધરમાં રહે
 છે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી, કેમકે તેણે જળરૂપ ને સમુદ્ર
 તેથી જન્મ બીધોછે ; અર્થાત જળ જેમ નીચે ડૂકાણે ઉતરી
 પડે છે, તેમ તેની દિકરી નીચ માણસના ધરમાં ઉતરી
 પડે અહીંમાં શું આશ્ચર્ય ! એ રીતે કારણુ ને જળ તેનો

સ્વભાવ કાર્ય ને લક્ષ્મી તેમાં દેખાય છે તેથી તે યથા કારણાલંકાર થયો. ત્રીજો. (ઉદાહરણ) અહેણે જશનોજ ઉદ્ધમ કર્યો. તે તેણે સારી રીતે લીધો; અહામાં અમલિના કાર્ય મિલ્લિ ઉદ્ધમથી થઈ તેથી તે અનાયાસસમાલંકાર થયો.

વિચિત્રાલંકાર.

વિપરિત ઇચ્છા ફળ થકી, કરિયે પલ વિચિત્ર;

નિત્ય નમે ઊઠ્યા થવા, સર્વે પુરુષ પવિત્ર.

૯૦

અર્થ.

જે કામ કર્યાથી અવળું ફળ મળે તેનું જાતન કરે, ત્યારે તે વિચિત્રાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) જે પવિત્ર ધર્માત્મા કે ધનવાળા પુરુષોએ, તે પોતાનું લાયકપણું લેવાસારે સહુથી નમતા રહેછે; અહામાં નમવું એ નીચુંછે તેથી મ્હેટાઈ રૂપી ફળ મળેછે, તેથી એ વિચિત્રતા થઈ.

અધિકાલંકાર.

અધીકાઈ આધેયની, જવ આધારથી હોય;

ને આધારાધેયથી, અધિક અધિક એ હોય.

૯૧

સપ્ત દ્વીપ નવખન્ડમાં, કીર્તી નહીં સમાય;

શબ્દ સિન્ધુ તે કેવડો, કે તુજ ગુણ વરણાય.

૯૨

અર્થ.

અધિકાલંકારના બે પ્રકારછે. તેમાં જ્યાં આધારથી આધેય વધતો થાય ત્યાં આધેયાધિકાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) ત્હારી કીર્તિ સાતદ્વીપ અને નવખન્ડમાં સમાતી નથી; જ્યાં સાતદ્વીપ ને નવખન્ડ તે આધાર છે અને જશ તે આધેયછે માટે આધારથી આધેય અધિક થયો. બીજો જ્યાં આધેયથી આધાર વધતો થાય ત્યાં આધારાધિકાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) જ્યાં ત્હારા ગુણનું વર્ણન કરિયે ત્યાં શબ્દરૂપી સમુદ્ર તે કેવડો મ્હેટોછે; અર્થાત્ શબ્દસિન્ધુ આધેયથી ત્હારા ગુણરૂપી આધાર અધિક છે.

(૨૯)

અલ્પાલંકાર.

અલ્પ અલ્પ આધેયથી, સુક્ષ્મ થાય આધાર;
વિરહિણિ અંગુળિ મુદ્રિકા, ભુજમાં કરે વિહાર. ૯૩

અર્થ.

જ્ઞાનીથી જ્ઞાની વસ્તુ જ્ઞાહેરે ધારણ કરિયે તદ્દારે તથી મ્હોટો જે ત્હેને ધરવાની વસ્તુ તે જ્ઞાનીથી પણ જ્ઞાની થાય ત્હેનું નામ અલ્પાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) વિરહિણિ સ્ત્રીની આંગળીની વીંટી તે તે સ્ત્રીના હાથમાં ફરતી જણાય છે; એટલે તે સ્ત્રી એટલી તો સુકાઈ ગઈ કે ત્હેના હાથ આંગળીથી પણ પાતળા થઈ ગયા છે. વીંટી તે આધેયછે ને હાથ તે આધાર છે.

અન્યોન્યાલંકાર.

અન્યોન્યા લંકારમાં, અન્યોન્યજ ઉપકાર;
રાશિથી નિશિ લાગે સરસ, નિશિથી પણ રાશિ સાર. ૯૪

અર્થ.

એક બીજાનો પરસ્પર ઉપકાર થાય, તે અન્યોન્યાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ) ચન્દ્રમાથી રાત્રી સારી દેખાય છે, અને રાત્રીથી ચન્દ્રમા સારો દેખાય છે ; અહામાં રાત્રીથી ચન્દ્રની શાભા વધી, ને ચન્દ્રથી રાત્રીની શાભા વધી, એમ પરસ્પર ઉપકાર થયો.

વિશેષાલંકાર.

ત્રાણુજ પ્રકાર વિશેષમાં, અનાધાર આધેય ;
થોડો કંઈ આરમ્ભ જવ, અધિક સિદ્ધિને દેય. ૯૫
વસ્તુ એકનું કીર્તિયે, વરણુન ઠામ અનેક;
ગગન ઉપર કંચન લતા, કુસુમ સ્વચ્છંદે એક. ૯૬
કલ્પ વૃક્ષ દીઠું સહી, જાહેનેછે ખે નેણુ;
અંતર ખહાર દશો દિશા, એજ ત્રિયા સુખ દેણુ. ૯૭

અર્થ.

વિશેષાલંકારના ત્રણ પ્રકાર છે. પ્રથમ તો આધિવને આધાર ન હોય તે. (ઉદાહરણ.) આકાશ ઉપર એક સોનાની વેલ અને એક ઉજળું ફૂલ છે, એટલે વિજળી અને ચન્દ્રમા છે. તેને કશાની આધાર નથી માટે એ અનાધારવિશેષાલંકાર થયો. બીજો, કાંઈક થોડો આરંભ જન્યારે જાત્રી સિદ્ધિને આપે, ત્યારે તે અધિકવિશેષાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) મેં એક કલ્પવૃક્ષ દીધું તેને બે આંખો દેખાય છે; અર્થાત કલ્પવૃક્ષ જન્યારે દાતાર પુરૂષ છે, તેથી કલ્પવૃક્ષને આંખો છે એમ વધારે કહેવામાં આવ્યું. ત્રીજો, એક વસ્તુનું વરણન અનેક ઠેકાણે કરિયે ત્યારે તે અનેકવિશેષાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) ઘરમાં, બહાર, દશે દિશાઓમાં, એજ જ્ઞાતી સ્ત્રી સુખ દેનારી દેખાય છે એમ એક સ્ત્રીનું સર્વે ઠેકાણે વરણન થયું છે.

વ્યાધાતાલંકાર.

વ્યાધાતજ કંઈ અન્યથી, કરિયે કારજ અન્ય;
કાર્ય વિરોધિ પદાર્થથી, હોય કાર્ય સાધજ. ૯૮
સુખ આપે સહુ જગતને, તેજ મદન દુખકાર;
નિશ્ચે જાણો બાળતો, ન કરો એ પરિહાર. ૯૯

અર્થ.

વ્યાધાતાલંકારના બે પ્રકાર છે. એકતો જેથી સાચું કામ થતું હોય તેથીજ પાછું નરસું કામ થાય તે. (ઉદાહરણ.) જે કામદેવથી આપું જગત સુખ પામે છે, તેજ કામદેવ પાછો જગતને પ્રહાર કરે છે; કેમકે જે સ્ત્રીથી પુરૂષને સુખ થાય છે તેજ સ્ત્રીના કટાક્ષથી પુરૂષને મનમાં અતિ ખીડા થાય છે. માટે એ ઇષ્ટવ્યાધાતાલંકાર. બીજો, જે કાર્યનો વિરોધી પદાર્થ હોય, તેજ પાછો કાર્યનો સાધક પદાર્થ થાય તે. (ઉદાહરણ.) રાજા મુદ્દમાં જતો હતો તેણે રાજ્ય કામદારને સોંપવા

માંડયું, ત્યારે કામદાર બોલ્યો કે મહારા બાળકના ઉપર દયા કરતાહોતો મહારો પ્રધાનપણામાંથી ત્યાગ કરશે નહિ ; એમ કહ્યાથી તેને કાંઈ અપરાધ થાયતો તે માફ કરવો એ અર્થ નિકળ્યો, એથી એ અનિષ્ટવ્યાધાતાલંકાર થયો.

ગુમ્ફા અથવા કારણમાળા લંકાર.

કારણની માળા ગુંથી, ગુમ્ફા નામ સુચુક્ત;
નીતીથી ધન ધન થકી, ધર્મ ધર્મથી સુક્ત.

૧૦૦

અર્થ.

જ્યાં એક એકનાં કારણ પરસ્પર નિકળતાં આવે ત્યાં ગુમ્ફાલંકાર થાય, અને જ્યાં કારણમાળાલંકાર પણ કહેછે. (ઉદાહરણ.) નીતિથી ધન થાય, ધનથી ધર્મ થાય, ને ધર્મથી સુકિતપ્રાપ્ત થાય, એમ એક બીજાનાં કારણ નિકળતાં આવેછે.

એકાવલ્ય લંકાર.

ગ્રેહ સુક્ત પદ પુનરપી, એકાવળી પ્રમાણ;

દૃગ્ શ્રુતિપર શ્રુતિ બાહુપર, બાહુ જાનુ સુધિ બાણ. ૧૦૧

અર્થ.

મુકેલા શબ્દોનું જ્યારે ફરીથી ગૃહણ થાય ત્યારે એકાવલ્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) કાનની ઉપર આંખો, અને હાથ ઉપર કાન, ને જંગમસુધી હાથ, એમ જે શબ્દ એકવાર કહ્યો તે વળી ફરીથી બીજાવાર આવ્યો, એ આવૃત્તિયો થઈ છે.

માળાદીપકા લંકાર.

દીપક એકાવળિ મળ્યે, માળાદીપક નામ;

કામ ધામ સ્ત્રિ હૃદય થયું તું સ્ત્રિ હૃદયનું ધામ. ૧૦૨

અર્થ.

દીપકાલંકાર, અને એકાવલ્યલંકાર, એ બે મળીને માળાદીપકાલંકાર થાયછે. (ઉદાહરણ.) સ્ત્રીનું -હૃદય તે કામદેવનું ઘર થયું, અને સ્ત્રીના -હૃદયનું ઘર તું થયો છે; જ્યાં ઘર

પદ એક ફેરે કહીને વળી બીજીવાર કહ્યું તેથી એકાવલ્યલંકાર થયો, અને સ્ત્રીનું -હૃદય તુંછાં એમ કહેવું છે, ત્હેને સારે સ્ત્રીના -હૃદયનું ઘર તુંછાં, એમ કહ્યું તેથી દીપકાલંકાર થયો.

સારાલંકાર.

એક એકથી સરસ જવ, અલંકાર એ સાર;
મધુથી મધુરું છે સુધા, કવિતા મધુર અપાર. ૧૦૩
અર્થ.

જ્યારે એકથી બીજી વસ્તુ સરસ થાતી આવે, ત્યારે તે સારાલંકાર કહેવાય (ઉદાહરણ.) મધથી અમૃત મધુર છે, અને તેથી પણ કવિતા અપાર મધુર છે.

યથાસંખ્યા લંકાર.

યથાસંખ્ય વરણન વિષે, વસ્તુ અનુક્રમ સંગ;
કર અરિ મિત્ર વિપત્તિનો; ગજગન રજ્જન લંગ. ૧૦૪
અર્થ.

આગળ પાછળ વસ્તુનો અનુક્રમ સરખો આવે તે યથા સંખ્યાલંકાર કહેવાય, (ઉદાહરણ.) શત્રુ મિત્ર અને દુઃખ એએને માર, રીઝાવ, અને ફેડ, અર્થાત શત્રુને માર, મિત્રને રીઝાવ, અને દુઃખને ફેડ; એ રીતે શત્રુ આદી જે-મ પહેલા કહ્યા, તેમ માર આદી પછી કહ્યા, એમ એક બી-જા પછી કહ્યા છે.

દ્વીપર્યાયાલંકાર.

દ્વીપર્યાય અનેકનો, ક્રમથી આશ્રય એક;
વળિ ક્રમથી જવ એકનો, આશ્રય ધરે અનેક. ૧૦૫
હતિ ચંચળતા ચરણમાં, નયણે આવી જાણાય;
અંબુજ તજિ સ્ત્રી કાન્તિમુખ, શશિમાં રહી સુહાવ. ૧૦૬
અર્થ.

એક વસ્તુનું બીજું રૂપ થાય તે પર્યાય કહેવાય એ અલંકારના બે પ્રકાર છે. પ્રથમ. (ઉદાહરણ.) પગમાં ચંચળતા

હતી તે આંખમાં આવીને રહીછે; આથી એમ સમજવું કે પત્ર આધાર છે, અને ચંચળતા આવેલ છે; હવે એ આવેલ ફરિનિ બીજા આધારમાં પ્રાપ્ત થયો તેથી એ આ-ધેયદ્વીપર્યાયાલંકાર થયો. બીજો, (ઉદાહરણ,) સ્ત્રીના વદનની ઉપરા કમળને તણને ચન્દ્રમામાં બની રહીછે; અર્થાત કમળ આધાર છે અને વદનોપમા આવેલ છે, તે કમળનો આધાર તણ દ્વારે એ વદનોપમા આવેલે ચન્દ્રમાનો આ-ધાર લીધો એટલે આધાર કર્યો માટે આધારદ્વીપર્યાયાલં-કાર થયો.

પરિવૃત્ત્યલંકાર.

પરિવૃત્તિ લઘ્વે અધિક, આપિ અલ્પ કંઈ રિદ્ધ;
એક કટાક્ષયિ મારિ શર, કરે અરિ લક્ષ્મી સિદ્ધ. ૧૦૭

અર્થ.

કાંઈ થોડુંક આપીને બહુ લેવું તે પરિવૃત્ત્યલંકાર. - (ઉદા-હરણ.) આંખ તાણીને એક બાણ માર્યાથી શત્રુનું ધન બધું હરી લે; અર્થાત એકજ બાણથી શત્રુને મારી લેવું બધું હ-રી લેવું, આથી આપવું અલ્પ અને લેવું અધિક એમ અર્થ થાયછે.

પરિસંખ્યા લંકાર.

પરી સંખ્ય તણ એક સ્થળ, બીજે ઠાર ઠરેય;
સ્નેહ હાનિ નથિ હૃદયમાં, પણ દીપે થઈ છેય. ૧૦૮

અર્થ.

એક સ્થળનો ત્યાગ કરીને વસ્તુ બીજા સ્થળમાં ઠરે, તે પરિસંખ્યાલંકાર જાણવો. (ઉદાહરણ.) નાયક નાયકા રમે છે ત્યાં દીવામાંથી તેલ બધું બળી ગયું એ તેલનું નામ સ્નેહ છે, તે ઘટી ગયું પણ જો એક બીજાના હૃદયમાં સ્નેહ છે તે કાંઈ ઘટી ગયો નથી એ તાત્પર્ય છે.

વિકલ્પાલંકાર.

આ કરું કે હું આ કરું, એહ વિકલ્પ વૃતાન્ત;
આણું હવે કુખ અન્તારું, પછિ મનું યમકે કાન્ત. ૧૦૯
અર્થ.

આ કરું કે આ કરું એ પ્રકારનો વૃતાન્ત હયામાં ઉઠે તે
વિકલ્પાલંકાર. (ઉદાહરણ.) નાયકા કહેછે કે હું હમણા કુખનો
અન્ત આણુંછું, કાંતો આ દેહથી પ્યારા સ્વામીની મનુંજે,
ને કાંતો મરીને જન્મ પાસે જાઉંછું.

સમુચ્ચયાલંકાર.

એય સમુચ્ચય ભાવ બહુ, ઉપજે એકજ સંગ;
એક કાર્યને ચાલેછે, મળી અનેકજ અંગ. ૧૧૦
તુજ અરિ ન્યાસે પડિ ઉઠે, ફરિ નહાસે ભય લાવિ;
જોખન વિદ્યા મદન ધન, મદ ઉપજાવે આપિ. ૧૧૧
અર્થ.

સમુચ્ચયાલંકારના એ પ્રકાર છે, એક તો એક કામ ધણાને
પ્રાપ્ત થાયછે તે, અને બીજાને ધણા ધનને એકજ કામ કરે
છે. પ્રથમ. (ઉદાહરણ.) ત્હારા બપથી શત્રુઓ નહાસેછે,
પડેછે, ને ઉડીને ફરી દોડેછે; ત્યાં ધણાં શત્રુઓને એક બપજ
ઉપજ્યો છે, માટે એ બહુબાપકસમુચ્ચયાલંકાર થયો.
બીજો. (ઉદાહરણ.) જોખન, વિદ્યા, કામદેવ, અને ધન, એ
બધાં એક મદ ઉપજાવે છે, તેથી એ એકબાપકસમુચ્ચ-
યાલંકાર થયો.

કારકદીપકાલંકાર.

કારક દીપક એકમાં, કમથી ભાવ અનેક;
જતિ ચિતવે આવતિ હસે, પુછે વાત બહુ નેક. ૧૧૨
અર્થ.

એકમાં કમ કરીને અનેક ભાવ થાય તે કારક દીપકાલંકાર
કહેવાય. (ઉદાહરણ.) એક સ્ત્રી સ્વામીને ચિતવતી જા-

(૩૫)

પછે, હસતી આવેછે, અને હળવેથી વાત પણ પુછેછે;
એરીતે એક સ્ત્રીમાં અનેક બાવ પ્રકટ થયા છે.

સમાધ્યલંકાર.

તે સમાધિ કારજ સુગમ, અન્ય હેતુ મળિ થાય;
ઉત્કન્ઠા સ્ત્રીને થઈ, આયમિયો રવિ ત્હાંય. ૧૧૩
અર્થ.

કાંઈક ખીજું કારણ મળીને સારી રીતે કાર્ય થાતું હોય
ત્હારે સમાધ્યલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) સ્ત્રીને પતી પાસે જ-
વાની તૃષ્ણા થઈ ત્હાં દિવસનો પ્રકાશ પણ અસ્ત વયો;
અર્થાત દિવસ આયમ્યાયી પતીને મળવું રહેલું થયું.

કાવ્યાર્થાપત્ય લંકાર.

કવિ કૈમૂતિક ન્યાયને, કાવ્યાર્થા પતિ ગાય;
મુખે જિત્યો જો ચન્દ્રમા, કમળ ન કેમ જિતાય. ૧૧૪
અર્થ.

આમ કરતોહોય ત્હને એમ કરતા તે શું વાર બાગે અહ-
ે કૈમૂતિક ન્યાય, ત્હને કવિ કાવ્યાર્થાપત્યલંકાર કહેછે. (ઉદા-
હરણ.) ચન્દ્રમા સાથે યુદ્ધ કરતાં જે મુખ જીત્યું ત્હને કમળને
જિતતાં થી વાર છે.

કાવ્યલિંગાલંકાર.

કાવ્યલિંગ જવ પુક્તિથી, અર્થ સમર્થજ હોય;
તુજને જિત્યો મ્હેં મદન, મુજ મનમાં શિવ સોહ. ૧૧૫
અર્થ.

જ્યહારે પુક્તિથી પોતાના અર્થની સિદ્ધિનું સામર્થ્ય થાય
ત્હારે કાવ્યલિંગાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) હે કામદેવ!
મહારા મનમાં શિવ વિરાજે છે, તેથી મ્હેં ત્હને જિત્યો; હવે
ત્હારે સામર્થ્ય દુઃખ દૈશ્યકે તેમ નથી.

અર્થાન્તરન્યાસા લંકાર.

સામાન્યથી વિશેષ દૃઢ, તવ અર્થાન્તર ન્યાસ;

રામ પ્રતાપે ગિરિ તર્યા, શું ન કરે બળ રાશ. ૧૧૬
અર્થ.

બળહારે સામાન્યથી વિશેષ હઠ થાય ત્યહારે અર્થાન્તરત્યા-
સાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) શ્રીરામચન્દ્રના બળથી સમુદ્ર-
માં પર્વત તર્યા, એમ મહાપુરુષ બનેલી બળિષ્ઠ રાશીને તે
શું ન કરે, બધુંયે કરે; અહામાં પર્વત સામાન્ય એટલે સા-
ધારણુએ, અને શ્રીરામચન્દ્ર વિશેષ ને કે સર્વસામર્થ્યવુક્ત
છે, તેના બળથી તર્યા.

ચિક્રસ્વરાલંકાર.

ચિક્રસ્વર હોય વિશેષ જવ, વળિ સામાન્ય વિશેષ ;
ધર્યા હરી ગિરિ સત્પુરુષ, સહે બાર જ્યમ શેષ. ૧૧૭
અર્થ.

જે વિશેષ તે સામાન્ય થઈ જાય, અને જે સામાન્ય હોય
તે વિશેષ થાય તેને ચિક્રસ્વરાલંકાર કહે છે. (ઉદાહરણ.) શ્રી
કૃષ્ણે ગોવર્દન પર્વત ધર્યા, તે જમ પૃથ્વીનો બાર શેષ સહે
છે તેમ; અર્થાત શેષથી શ્રીકૃષ્ણ અધિક છે; પણ શેષે
આત્મી પૃથ્વી ધરી, અને શ્રીકૃષ્ણે એક પર્વત ધર્યા, તેથી
શ્રીકૃષ્ણ વિશેષ છે તે સામાન્ય થયા, અને શેષ સામાન્ય
છે તે વિશેષ થયો છે.

પ્રૌઢોક્ત્યલંકાર.

પ્રૌઢોક્તી વરણુન વિષે, અધીકાઈ અધિકાર ;
કેશ અમાસનિ રેણિ ધન, સઘન તિમિરનાં ગાર. ૧૧૮
અર્થ.

અધિકાઈ અને અધિકાર આંત્રી વરણુનને પ્રૌઢ કરે, તે
પ્રૌઢોક્ત્યલંકાર (ઉદાહરણ.) વાળ, અમાસની રાત, મેઘ, અને
ધણો અંધકાર એ સઘળાં કાળાં એટલે અંધારાનાં ધર છે ;
પણ અહામાંનું એક પણ વરણુનની સાથે હોય તો તે વરણુન
ની પ્રૌઢી થાય છે.

(૬૭)

સમ્ભાવના લંકાર.

આમ હોત તો આ થતે, સમ્ભાવના મિથ્યા;
વર્જતા જો હત સેવ તો, પામત ગુણનો પાર. ૧૧૯

અર્થ.

જો આમ હોત તો આમ થાત એ જ વિચારે તે સમ્ભા-
વનાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) પ્રચુની પ્રાર્થના:—તમારા
ગુણનો પાર જો જો કરવા લાગત તો થાત; કેમકે શ્રવણ એક
હજાર મુખ છે, ને એકેક મુખમાં બબે જીભો છે; અર્થાત
હું એક મુખવાળો તમારા ગુણનો પાર કેમ પામું, માટે જ્યાં
શ્રવણી સમ્ભાવના થઈ.

મિથ્યાધ્યવસિત્ય લંકાર.

મિથ્યાધ્યવસિત કંઈ કહે, વૃથા કહ્યના રીત;
કરમાં પારો જો રહે, કરે નવોઢા પ્રીત. ૧૨૦

અર્થ.

કાંઈ જોડાતી કહ્યના કરવી તે મિથ્યાધ્યવસિત્યલંકાર કહે-
વાય. (ઉદાહરણ.) જો હાથમાં પારો આવી રખાય તો નવી
પરજોલી સ્ત્રી પ્રીતિ કરે.

લલિતાલંકાર.

અર્થ તણા પ્રતિભિન્નન, વરણુ લલિતાંકૂર
સેતુ આધિને થું કરે, હવે ઉતરી ગયું પૂર. ૧૨૧

અર્થ.

કાંઈક કહેવાતી ઈચ્છા હોય તો તેનું પ્રતિબિન્ન વર્ણવતાં
કહિયે, કે તે લલિતાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) વૃથા પાંચ પાં-
ધીને થું કરશે! હવે તો પાણી ઉતરી ગયું; અર્થાત આ રીતે
કાંઈ કામ કરવાની વેળાયે ન કરે ન પછી કરે, એટલે થાવાનું
કારણ કોઈ રીતે નાથ પામ્યા પછી તે કામ કરવા તકવાર
થાય, ત્યારે ન કરવાનો ઉતાર ઉપર પ્રમાણે બીજી રીતે આ-
પે તથી પ્રતિબિન્ન જણાયું, માટે એ અલંકાર મનોહર
ગણાય છે.

પ્રહર્ષણા લંકાર.

ત્રિવિધ પ્રહર્ષણુ જાતન વણુ, વાંચિછત ફળ જે હોય;
વાંચિછત થકી અધીક ફળ, અમ વણુ ઘણિયે સોય. ૧૨૨
શોધે જહેના જાતનને, વરણુ મ્હેડે કરે તેહ;
જહેની ચિતમાં આહ મર્ધ, આવીછે કૃતિ એહ. ૧૨૩
કરતાં ઉદ્યમ દીપનો, ઉદ્યો ભાગુ હુતિમાન;
નિધિઅન્નનની ઔપધી, શોધે જડયો નિધાન. ૧૨૪

અર્થ.

પ્રહર્ષણાલંકારના ત્રણ પ્રકાર છે. જેલો જે વસ્તુની ઇચ્છા થાય તે વગર મેહેનતે આવી મળે તે. (ઉદાહરણ.) દૂતીને મળવાની મ્હેનત આહતા હતી, ત્હાંતો તેજ દૂતી આવીને મળી; છાં ઇચ્છિતપ્રહર્ષણાલંકાર થયો. ખીજો જે પદાર્થ મળવાસાર મેહેનત કરવા બાગિયે, ત્હાંતો તે પદાર્થથી અધિક ખીજો પદાર્થ એની મળે આવી મળે તે. (ઉદાહરણ.) દીવા કરવાનો ઉદ્યમ માંડ્યો ત્હાંતો મૂરજનો ઉદ્ય થયો; છાં ઇચ્છિતાધિકપ્રહર્ષણાલંકાર થયો. ત્રીજો જે વસ્તુ મળવાના જાતનને શોધિયેછીયે, ત્હાં તે વસ્તુજ એની મળે આવી મળે તે. (ઉદાહરણ.) જે ઔપધી આંન્ન્યાથી પૃથ્વીમાં ડટાયેલું દ્રવ્ય દેઆઈઆવેછે, તે ઔપધીને શોધતાં કુખ્જ આવીમળું; તેથી અયનપ્રહર્ષણાલંકાર થયો.

વિવાદાલંકાર.

તે વિવાદ ચિત આહથી, ઉલટું કંઈ થઈ જાય;
નિવી પરસવા સ્તુતિ કરે, કુરકુટ બોલ્યા ત્યાંય. ૧૨૫

અર્થ.

જે કામની ઇચ્છા હોય તેથી કાંઈ ઉલટું થઈજાય, તે વિવાદાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) રાતમાં કેડંથી હુગડું કહાડવાની સ્તુતિ કરેછે, એટલામાંતો ત્હાં કુરકુટ બોલ્યા, ને મ્હેવાર થઈ.

(૩૬)

ઉલ્હાસાલંકાર.

ગુણ અવગુણ જય એકથી, અવર ધરે ઉલ્હાસ;
નાહિ સન્ત પાવન કરે, ધરે ગંગ એ આરા. ૧૨૬
અર્થ.

એકના ગુણ અવગુણથી બીજાને ઉલ્હાસ થાય, તે ઉલ્હા-
સાલંકાર. (ઉદાહરણ.) ગંગાજી આઠેવી આશા રાખે છે કે,
મહારા જળમાં નિર્વિકારી સન્ત નાહિ હુંને પાવન કરશે.

અવરૂપાલંકાર.

થાય અવરૂપા અવરથી, ભાગિ ન ગુણ કે દોષ;
પરમ સુધાકર કિરણથી, ખિસે ન પંકજ કોષ. ૧૨૭
અર્થ.

એકના ગુણ બીજાને ભાગે નહિં અને દોષ ભાગે તો તે અ-
વરૂપાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) ચંદ્રમાના અમૃતમય કિરણથી
કમળનો ડોડો ઉધડે નહિં; અર્થાત ચંદ્રમાનુ અમૃતતો કમળને
કાંઈ ગુણ કરતું નથી, ને દોષતો પ્રકટ જણાય છે.

અનુરૂપાલંકાર.

થાય અનુરૂપા દોષને, માનિભઈ ગુણધારિ;
હોય વિપત જગમાં સદા, હેડે મ્હેડે મુરારિ. ૧૨૮
અર્થ.

જો દોષનો ગુણ માનિયે તો તે અનુરૂપાલંકાર થાય. (ઉદાહ-
રણ.) આ સંસારમાં સદા દુઃખ થાય છે, પણ મુરારિ એ-
ટલે મુરદૈવને મારનાર જે અવતારી શ્રીકૃષ્ણ, તે ચિત્તમાં
આવી મ્હેડે છે; અર્થાત દુઃખરૂપ દોષમાં હરી સ્મરણરૂપી
ગુણ માળ્યો છે.

લેખાલંકાર.

ગુણમાં દોષજ દોષમાં, ગુણ કલ્પનાયિ લેખ;
શુકને મધુરી વાણિથી, જન્યન મળ્યું વિરોધ. ૧૨૯
અર્થ.

ગુણમાં દોષની ને દોષમાં ગુણની કલ્પના કરવી તે લેખાલં-

કાર (ઉદાહરણ.) પોપટ મધુરી વાણી બાનીને પાંજરામાં બંધીઆનું પાત્ર; અર્થાત મધુરી વાણી, જે ગુણ તેથી બાંધી-આતારૂપી દોષ પેદા થયા છે.

મુદ્રાપ્રસ્તુત્યલંકાર.

મુદ્રાપ્રસ્તુતિ પદ વિશે, ન્યારો અર્થ પ્રકાર;

જાય ભગ્નર કોકિલ સ્થલે, બહાં રસીલી વાસ. ૧૩૦

અર્થ.

એક અર્થ કરતાં બીજા અર્થનો પ્રકાશ થાય, તે મુદ્રાપ્રસ્તુત્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) કોયલે કરીને પુક્ત બહેવી જગ્યાં, આંબાની રસીલી વાસ હોય ત્યાં ભગ્નરો જાય; અર્થાત આંબાનું વરણન કરતાં ભગ્નરાનું વરણન થયું. એ બીજા અર્થ નિકળ્યો.

રત્નાવલ્લ્યલંકાર.

રત્નાવળિ પ્રસ્તુત અર્થ, કમથી બીજાં નામ;

રસિક ચતુરમુખ ભૂમિપતિ, સંકળ રાગનાં ધામ. ૧૩૧

અર્થ.

જે અર્થ કહેવો હોય તેમાં કમે કરીને નામ બીજાં આપે તે રત્નાવલ્લ્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) રસિક એટલે શ્રીકૃષ્ણ, ચતુરમુખ એટલે બ્રહ્મા, ભૂમિપતી એટલે શિવ, એ બધા સાંતનનાં ધરણે; અર્થાત આ નામો કાંઈ અપ્રસિદ્ધ અને કલ્પિત આબ્યાં તેથી અલંકાર થયો.

તર્જુણાલંકાર.

તર્જુણ તન્નિ ગુણ આપણો, સંગતિ ફળ ગુણ લેય;

વેસર મોક્ષિક અધર મળિ, પદ્મરાગ છબિ દેય. ૧૩૨

અર્થ.

પોતાનો ગુણ મુકીને સંગતિનો ગુણ સે તે તર્જુણાલંકાર. (ઉદાહરણ.) વેશરનું મોતી અધરને મળીને પદ્મરાગ. (રંગની) શાભાને આપણે; અર્થાત આ મોતીનો તેને પાત્ર છે તેમાં ફળનો લાભરંગ પામીને મોતીયે અપ્રસિદ્ધતા બહેવી પીળી કાનિ થયે છે.

પૂર્વરૂપાલંકાર.

પૂર્વરૂપ ભે સંગ ગુણ, તનિજરિ આપણું ભેજ;
 કર્યા ઉપાયધિ નવ મિટે; તે ગુણ ગણના છેજ. ૧૩૩
 ભેજ રથામ શિવ કંઠ પર, પણ યશ ઉજ્જવળ ભેજ;
 દીપ હોબળો તો કિપો, રથના મણિ ઉદ્યોત. ૧૩૪
 અર્થ. ૧)

પૂર્વરૂપાલંકારના એ પ્રકારછે. જેનો કાંઈ ગુણયુક્તિ. પોતાનું
 રૂપ અલંકારી ગયું હોય, તે મિટીને. પાછું પોતાનું સ્વસ્વરૂપ
 યાય તે. (ઉદાહરણ.) શેષ સ્વેતછે તે શિવજીને કંઠે વીંટાયો
 ત્યહારે કળમાં ઝરેછે તેની અસરથી શામ થયા, તથાપી પો-
 તાના જશથીતો તે સ્વેતજ છે. હાં એ અંગપૂર્વરૂપાલંકાર
 થયો. બીજી જે ગુણ મિટવાને માટે ઉપાય કર્યા હોય તોયે
 પણ તે ગુણ ન મિટે તે. (ઉદાહરણ.) ધણીયે દીવા લાલવી
 નાંખ્યો, ત્યહારે સ્ત્રીયે પોતાના કેડના ધરેણામાં મણીયો હતી
 તે ઉઘાડી કરી, ત્યહારે તેનો પ્રકાશ પ્રકટી રહ્યો; એથી જેલાં
 દીવાનું અજ્ઞાનું હતું તે જતાં પાછું રતોનું અજ્ઞાનું થયું,
 અર્થાત્ અજ્ઞાનું કામનું કાષ્ઠ રહ્યું તેથી એ અંગપૂર્વ-
 રૂપાલંકાર યકો.

અતર્ગુણાલંકાર.

અતર્ગુણ સુસંગતિ થવે, જવ ગુણ ભાગે નાંહિ;
 પિયુ અનુરાગી નાં થયો, વશી રાગિ મનમાંહિ. ૧૩૫
 અર્થ.

સંગતિ યાય તેનો ગુણ ભાગે નહિ ત્યહારે અતર્ગુણાલંકાર
 થાય. (ઉદાહરણ.) નાયકા કહે છે કે રાગી એકલે સ્નેહે બંધું
 મ્હારું મન છે, તેમાં રહિને મ્હારો પતિ સ્નેહી ન થયો; અ-
 થાત હું સ્નેહે બંધા મનમાં રાખું છું, તોયે પણ તેનો મ્હારા
 ઉપર સ્નેહ થતો નથી.

અનુગુણાલંકાર.

અનુગુણ જવ સંગતિ થકી, પૂર્વ ગુણો સરસાય;

મૌઝિતમાળ ઉર હાશયથી, અધિક ચેત થઇ જાય. ૧૩૬
અર્થ.

કોઈની સંગતિથી પોતાનો આગસો ગુણુ જ્યહારે વધે ત્યહારે તે અનુગુણાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) મોતીની માળા હેવાના હાસ્યથી વધારે ચેત થઈ મઠિ હાસ્યનો રંગ ચેત જાણવો. મિલિતાલંકાર.

મળતૂં તે સાદરયથી, ભેદ જદા ન જણાય;
અરુણુ વરણુ સ્ત્રી ચરણુપર, અળતો ભણો ન જાય. ૧૩૭
અર્થ.

પોતાના જોડેવા સાથે જ્યહારે ભેદ ન જણાય ત્યહારે તે મિલિતાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) રાતાં પગતળાં ઉપર અળતાનો રંગ દીધાછે તે કાંઈ કહેવામાં આવતો નથી; અર્થાત ભેદ જણાતો નથી.

સામાન્યાલંકાર.

સામાન્યજ સાદરયથી, જાણુ પેડે ન વિરોધ;
નહીં ફેર કંઈ કમળને, સ્ત્રી ભોવ્યન અનિમેચ. ૧૩૮
અર્થ.

સરખી વસ્તુથી પોતે વધારે ન જણાય ત્યહારે સામાન્યાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) પાંપણા ઊંચી નીચી ન કરનારી એટલે એક દૃષ્ટિએ જોનારી સ્ત્રીની આંખો, અને કમળ, ત્હેમાં કાંઈ ફેરક જણાતો નથી; અર્થાત આંખો સામાન્ય છે અને કમળ સાદરય છે ત્હેમાં કાંઈ વધતું એણું જણાયું નથી.

ઉન્મિલિતાલંકાર.

ઉન્મિલિત સાદરયથી, ભેદ સ્ફુરે તવ માન;
જય ગિરિ આગળ હિમગિરી, આલિંગને સુજાણુ. ૧૩૯
અર્થ.

એક વસ્તુ થાસે સમાન બીજી વસ્તુ છે, તે સાથે જો કાંઈ ફેર જણાય તો ઉન્મિલિતાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) કીર્તિનો પર્વત, અને હિમાળય પર્વત, એ બેની વચ્ચે ફેર

જ્યારે હાથથી સ્પર્શ કરિયે ત્યારેજ જાણવામાં આવે; અર્થાત્ બન્ધો ઉઠના છે પણ દિમાજ પરવત તે શીતળ છે.

વિશેષકાલંકાર.

આજ વિશેષ્ય વિશેષ વળિ, સ્ફુરેજ સમતામાંજ;
સ્ત્રીમુખ ને પંકજ બહે, ઘણા દરણીથી સાંજ. ૧૪૦
અર્થ.

વિશેષ્ય અને વિશેષ બે સમાન છે, તે બન્ધોનું જુદેજુદું બાન થાય તે વિશેષકાલંકાર. (ઉદાહરણ) સ્ત્રીનું મુખકમળ અને કમળ ઝહારે ઝોળખાય કે સાંજના ચન્દ્રમાદેખાય ત્યાં; અર્થાત્ કમળ તો સાંજે બિડાઇ જાય છે ને સ્ત્રીનું મુખતો રાતને દિવસ પ્રકાશિત રહે છે.

ગુહોત્તરાલંકાર.

ગુહોત્તર કંઈ ભાવથી, ઉત્તર દીધે હોય;
ત્યાં નેતર તરુમાં ખટકે, ઉત્તર્યા ભાવક તોય. ૧૪૧
અર્થ.

કાંઈ બીજા કામના ભાવથી ઉત્તર દેવો તે ગુહોત્તરાલંકાર. (ઉદાહરણ) એક ખટકવે (પ્રવાશી.) પુછ્યું કે નદીમાં ઉતરાય એમ છે, ત્યારે તેને કોઈ સ્ત્રીયે ઉત્તર આપ્યો કે, પેલી તરફ જ્યાં નેતરનાં ગ્રાડ છે ત્યાંથી નદી ઉતરવાલાયક છે; અર્થાત્ ઊંડી નથી, પણ ખરો અભિપ્રાય તો એ છે કે, એ નેતરનાં ગ્રાડમાં જ્યાં એટલું તેને મળીય અને મોજ મારીય.

ચિત્રાલંકાર.

એક વચનમાં પ્રજ્ઞ ને, ઉત્તર ચિત્રે ભાળ;
ચંદ્ર ચંદ્રિકા અતિ રુચિર, આશો માસ રસાળ. ૧૪૨
અર્થ.

જો વચનગર પ્રજ્ઞ પુછ્યો હોય તેજ વચનમાં જ્યારે ઉત્તર સમાઈ રહ્યો હોય ત્યારે ચિત્રાલંકાર જાણવો. (ઉદાહરણ) જો કોઈયે પુછ્યું કે ચંદ્રનું ચાંદરણું બાજુંજ સુંદર છે

અહેવા રસાળ માસ આશા છે, તો ત્હેનો ઉત્તર-એજ પ્રબ-
માંથી મળ્યો કે આશા માસ.

સુક્ષ્માસંકાર.

સુક્ષ્મપર આશા લેહી, સાને કહે સમજાવિ;

મહે દીકી-સી શિષ મળી, કશે લેતિ આપાનિ. ૧૪૩

અર્થ.

પારકો આશય સમજીને કાંઈક ત્હેનો બાવ સંકેતમાં જણાવ-
વંવો તે-સુક્ષ્માસંકાર. (ઉદાહરણ.) મહે દીકું કે માયે રામણી-
માં મળી છે તે વાળે કરીને છુપાવ્યો; અર્થાત કાંઈ કામી
પતિયે રસ્તે જતાં કોઈ રીતે સ્ત્રીને જણાવ્યું કે આપણે કહારે
મળશું, ત્હારે સ્ત્રીયે પોતાના માથાપર મળી હન્ને તે વાળમાં
દાંડી દીધો, જેથી તે ઉપપતિ સમજ્યો કે, સૂર્ય આયમશે ત્હારે
એટલે રાત્રિયે અંધારે મળશું.

પિહિતાસંકાર

પિહિત છાંનિ પરવાતનો, બાવ દાખવે ધારિ;

અરુણ ઉદય પતિ આંવિયો, હસિ આંખે પગ આરિ. ૧૪૪

અર્થ.

પારકી ગુપ્ત વાત સમજીને ત્હેનો બાવ દેખાડે તે પિહિ-
તાસંકાર. (ઉદાહરણ.) રત્નિ કોઈ સ્ત્રીની સાથે રમીને પરીઠિયે
પતિ આંખો, તે સમજીને સ્ત્રી હસતાં હસતાં પગ આંપવા
લાગી; અર્થાત રમીને આંખો તે યામ્યો હશે ત્હેવો બાવ જ-
ણાવી આંખો.

વ્યાન્નેકત્યસંકાર.

વ્યાન્નેકતી કઇં અવર વિધિ, કહે ગુપ્તિ આકાર;

સખિ શુકનાંછે કર્મ અં, દંતુડિ જાણિ અનાર. ૧૪૫

અર્થ.

કાંઈ ખોજી રીતે કહીને પોતાનાં કર્મનો આકાર છુપાવી
રાખ્યો તે વ્યાન્નેકત્યસંકાર. (ઉદાહરણ.) સ્ત્રીના હોઠ ઉપર

પતિના દાંત લાગેલા ત્હેના આંખાં પડ્યા છે, તે ઉપરથી સ-
ખીએ પ્રહાર કર્યું કે આ હોડ ઉપર શું થયું છે, ત્હારે ત્હેણે
કહ્યું કે આંખોની મ્હારા પોથીથી રંગેલા રાતા દાંતને પોપ-
ટે ઝડેમના દાંણા જાળીને આંચ મારી તે હોડને લાગીત્હેના
ગાંધા પડી રહ્યા છે.

ગૂઢોક્ત્યલંકાર.

ગૂઢોક્તી તે અવરથી કરિયે પર ઉપદેશ;

સખી કાલ હૂંવે જઈશ, પુણવા ફેર મહેશ. ૧૪૬

અર્થ.

સમજવવું તોય કોઈને, ને જાણવું કોઈ ખોળ સાથે થાય
ત્હારે યુક્ત્યલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) સખી સખીને કહેછે
કે હું સખી કાલે હું મહાદેવની પૂજા કરવા જઈશ; અર્થાત
પોતાનો પરકિય નાયક પાસે છે ત્હેને સમજવવું કે હું મહા-
દેવના દેહમાં ત્હેને મળીશ.

વિવૃતોક્ત્યલંકાર.

શ્લેષ છુપેલું પ્રકટ કરે, વિવૃતોક્તિ છે નામ;

શિવ પુર્ણતા કહ્યું સાનમાં, હવે વસો ચિત ધામ. ૧૪૭

અર્થ.

છુપેલા મદ્યને શ્લેષ કરીને પ્રકટ કરવા ત્હેનું નામ વિ-
વૃતોક્ત્યલંકાર. (ઉદાહરણ.) એક સ્ત્રીએ શિવજીના પૂજા કરતાં
એમ કહ્યું કે હવે મ્હારા ચિતરૂપી ધરમાં વસો. એથી તે
સ્ત્રીનો ઉપપતિ આગ્યો હતો ત્હેને એમ સમજવવું ને હમ-
ણાં ધરમાં માણસો છે, મારે આ ધરમાંથી નીકળી જઈ મ્હા-
રા ચિતરૂપી ધરમાં વસો. અર્થાત મ્હારા ચિતરૂપી ધરમાં જ
રહો, અને આ ધરમાંથી નીકળી જાઓ, એ હવે છુપેલો
અર્થ શ્લેષ કરીને પ્રકટ જણાવ્યો છે.

યુક્ત્યલંકાર.

કાંઈ કિંવા કરના થકી, લે મને મને છુપાવિ;

ચિત્તુ જાતાં આંખ પડ્યાં, પૂછે મને મને કરાવિ. ૧૪૮

અર્થ.

કાંઈ ક્રિયા કરવાથી પોતાનો મર્મ છુપી જાય તે યુક્ત્યભં-
કાર. (ઉદાહરણ.) પોતાનો ખણી પરદથ જતી વેળા સાસુ
નહાંદ દેખતાં સ્ત્રીના આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, તે પો-
તાનું ચિન્હ છુપાવવાસાર આંખો ડરાવી કરીને સાસુ નહાંદને
કાંઈ ખીજી વાત પુછવા લાગી.

લોકોક્ત્યભંકાર

લોકોક્તી કહું ખોભયું, લખને લોક પ્રવાદ;

નયન ત્રિચી ખટઆસ લગિ, સહિયે વિરહ વિસાદ. ૧૪૬

અર્થ.

લોકમાં કેટલીક વાતો કહેવાય છે તે લખને ખોભયું તે લોકો-
ક્ત્યભંકાર. (ઉદાહરણ.) છ મહિના આંખો મીચીને વિરહનું
દુઃખ સહિયે; અર્થાત આંખો મીચીને સહિ લેય એમ લોક-
માં કહેવાય છે.

છોકોક્ત્યભંકાર.

લોકોક્ત્યજ કહું અર્થથી, છોકોક્તી તું પ્રમાણ;

જે ગાયોને વાળતો, તેજ ધનનજય જાણ. ૧૫૦

અર્થ.

લોક કહેછે અહેવા કાંઈ અર્થથી જે વાત બને તે છે-
લોકોક્ત્યભંકાર. (ઉદાહરણ.) જે ગાયોને વાળે તેજ અર્જુન જા-
ણો. અર્થાત લોકમાં કહેવાયછે કે, જે ગાયોને વાળે તેજ
ગોવાળ, તેમ આ ડોકાણે અર્જુન અહેવાજ અર્થમાં રૂપોછે.

વકોક્ત્યભંકાર.

વકોક્તી કહું રસેયથી, અર્થ ફરનતો હોય;

રસિક આપૂરવ છો વિષ્ણુ, બૂઝું કહે ન કોય. ૧૫૧

અર્થ.

કાંઈક શબ્દને રસિયે કરીને અર્થ ફેર થાય તે વકોક્ત્યભંકાર.
(ઉદાહરણ.) નાવકા નાવકને કહેછે કે, ત્હમારા અહેવા રસિક થયો

નથી, અહેવા ત્હમે રસિક એટલે રસના ભાકતાછો, તેથી ત્હ-
મને સર્વે રસિક કહેછે, પણ કોઈ ખૂંડે કહેતા નથી; હવે ખૂ-
ંડે (ખાંડ ધોયલીનું.) તે સારા અર્થમાં છે તેમજ નહાંડે તે
અર્થમાં પણ છે, અર્થાત ત્હમે નરસા પણછો, એ રસેષથી
અર્થ કર્યો માટે વકોક્તિ થઈ.

સ્વભાવોક્ત્યસંકાર.

સ્વભાવોક્તિ તે જાણિું છે, વરણુન જાતિ સુહાવ;
હસિ હસિ ઢળિ જતિ ફરિ હસતિ, મુખ મરડી ઇતરાય. ૧૫૨
અર્થ.

જે કાંઈ જાતી સ્વભાવનું વરણુન કરવું તે સ્વભાવોક્ત્યસં-
કાર. (ઉદાહરણ) હસતી હસતી ઢળી જાયછે ન વળી ફરીને
હસેછે, અને મુખ મરડી અભિમાન દેખાડે છે. અર્થાત
એ સ્ત્રીનો જાતી સ્વભાવછે.

ભાવિકાસંકાર.

ભાવિક ભૂત ભવિષ્યમાં, દેખાડે પ્રત્યક્ષ.
વૃન્દાવનમાં આજ પણ, લીલા જો દે ભક્ષ. ૧૫૩
અર્થ.

જે ભૂત તે ભવિષ્યમાં પ્રત્યક્ષ દેખાડે તે ભાવિકાસંકાર.
(ઉદાહરણ) આજજ જે લીલા વૃન્દાવનમાં થઈ હતી, તે
ત્હાં જઈ ભક્ષે દઈને આજ જો; અર્થાત આજ પણ દેખીશ.

ઉદાતાસંકાર.

આપી અપભ્રંશલુ અધિક, શોધે હોય ઉદાત;
વશ જહેને ત્હેની ત્હમો, મુણો ન જ્ઞે જ્ઞે વાત. ૧૫૪
અર્થ.

અપભ્રંશલુ કાવ્યની વળી વધારે શોધિયે તે ઉદાતાસંકાર.
(ઉદાહરણ) ત્હમે જહેને વશ થાઓછો ત્હેની ક્ષેત્રી કહેવી
વાતો સાંભળતા નથી; અર્થાત ત્હેની કોઈક વાતો મ્હારા વિશે
વાંકોએ પણ સાંભળતા હશેજા અહેમાં શું ફરે.

અત્યુક્તાલંકાર.

અલંકાર અત્યુક્ત તે, વરણે અતિશય રૂપ;
યાચક કલ્પ તદ્દ થયા, નહારા દાનથિ ભૂપ. ૧૫૫
અર્થ.

જે કાણે અતિશય જાણાય તે અત્યુક્તાલંકાર. (ઉદાહરણ.)
હેરાજા તારા દાનથી યાચક કલ્પવૃક્ષ થઈ ગયા; અર્થાત
તેઓ પણ કેક પેકાણે, દાન કર્યાજ કરેછે.

નૈરક્તિકાલંકાર.

તે નિરક્ત કંઈ જોગથી, અર્થ કલ્પના હોય;
ઉદ્ધવ કુબજ પશ થયા, તે નિરુણ ક્યમ નહોય. ૧૫૬
અર્થ.

નહારે કોઈ સંયોગથી અર્થની કલ્પના આવે એવું જા-
ણાય ત્યારે નૈરક્તિકાલંકાર થાય. (ઉદાહરણ.) હેઉદ્ધવ એ
કુબજ કુબજને વશ થયા, તેથી એમાં કાંઈ ગુણ નથી એ
ખરેખરું; અર્થાત નિરુણ શુદ્ધનો ખીજ રીતે જોવો
અર્થ કયો.

પ્રતિષેધાલંકાર.

તે પ્રતિષેધ પ્રસિદ્ધ જ, અર્થ નિષેધો જાય;
મોહન કર મોરલી નથી, ખુસી બલા 'દરશાય'. ૧૫૭
અર્થ.

જે પ્રસિદ્ધ અર્થને ઉડાવીને બીજો અર્થ કરે તે પ્રતિષે-
ધાલંકાર. (ઉદાહરણ.) આ મોહનના હાથમાં મોરલી નથી,
એનો નડારી બલા દેખાયછે; અર્થાત મોરલી મોહ 'ઉમંગવ-
તારી' છે તેને બલા કહિ.

વિશ્લેષલંકાર.

અલંકાર વિશિષ્ટ જ, અર્થ સંધિય સાથે;
કોયલ તે કોયલ ખરી, સ્તુતિમાં કરે પુકાર. ૧૫૮
અર્થ.

જે અર્થ કરીને વિશિષ્ટ થાય તે વિશ્લેષલંકાર. (ઉદાહરણ.)

કોયલ તે કોયલ ત્હારેજ ને વસન્તરૂપમાં આવે તો, એટલે
વસન્તરૂપમાં આંખાનો મોર અને કૂળ કોયલ આવેછે, ત્યારેજ
તેના કંઠમાં મધુરતા આવે; એ શિવાય બીજી રૂપમાં કાંઈ
જાહેનો સ્વર મધુર લાગતો નથી.

હેત્વાલંકાર.

હેતુ વ્યસંકૃત હોય જપ, કારણુ કારણ સંગ;
ઉપજે કારણુ કાર્ય જન્મહું, એક વસ્તુને અંગ. ૧૫૪
ઉદિત થયો શશિ માનિની, માન વિહારણુ જાણુ;
મ્હોરે રિદ્ધિ સમૃદ્ધિ તો, ત્હારી કૃપા પ્રમાણુ. ૧૬૦
અર્થ.

હેત્વાલંકાર એ પ્રકારનો છે. પ્રથમ કારણુ, ને કાર્ય એક વસ્તુ-
ના અંગમાં પેદા થાય તે દ્વિધાંગહેત્વાલંકાર. (ઉદાહરણ.)
હે માનવાળી ને આ ચંદ્ર ઉદય થયો તે ત્હારા માનને મ-
ટાડનારો જાણુ; મ્હામાં જે મુખના રૂપથી ધણું માન થયું
તે કાર્ય છે, અને મુખ કારણુ છે, તે થકી ચંદ્રમાન ધણો સુંદર
દેખાય છે માટે ત્હારું માન ગયું એમ જાણુ. બીજો કારણુ ને
કાર્યનું એક અંગ થાય તે એકાંગહેત્વાલંકાર. (ઉદાહરણ.)
મ્હારેનો રિદ્ધિ અને સ્મૃદ્ધિ એક ત્હારી કૃપાજ છે, કે જાહેને
હું વખાણું છું; અર્થાત એક કૃપા છે એજ રિદ્ધિ અને સ્મૃ-
દ્ધિ છે, હવે કૃપા કારણુ ને રિદ્ધિ સ્મૃદ્ધિ કાર્ય છે, તેનો અંતર
બાવ એક કૃપામાંજ થાય છે.

છેકાનુપ્રાસાલંકાર

આવૃત્તિ વરણુ અનેકની, બળમે વારજ હોય;
છે છેકાનુપ્રાસ સ્વર, સમતા વિનાજ સોહ. ૧૬૧
અન્નન લાખૂં છે અધર, ખારિ નયન પર પીક;
મૌઝિત માલ ઉઝડી પ્રકટ, કઠિણુ હૃદય પર ઠીક. ૧૬૨
અર્થ

ધણાએક અક્ષરોની આવૃત્તિ બળમે કે વધારેવાર આવે,

અથવા સ્વર ન મળતા આવે ને વ્યજ્જનજ મળતા આવે, તે છેકાનુ પ્રાસાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) બે અ, ત્રણ ન, બે ટ, બે લ, બે ઠી, એ રીતે ઉપલા દોહરામાંછે તે અલ્પરો સમગ્ર લેવા, અને બીજો અર્થ જ છે તેતો પ્રકરણ છે. હવે મૂળાર્થ અનિડતા નાયકા કહેછેકે હોઠઉપર અન્નજ લાગ્યુંછે, અને આંખ ઉપર લાલ તમ્બોળ લાગ્યુંછે, તેમજ મોતીની માળા બંધી કઢિણ છાતી ઉપર ઠીક ઉપડી આવીછે.

ભાટાનુ પ્રાસાલંકાર.

તે ભાટાનુ પ્રાસ જય, યાદનિ આવૃત્તિ હોય;

શબ્દ અર્થના ભેદથી, ભેદ વિનાના સોછ. ૧૧૩

પિયુ નિકટ જ્ઠેને નહીં, ધામ ચાંદની તેય;

પિઉ નિકટ જ્ઠેને સખી, ધામ ચાંદની છેય. ૧૧૪

અર્થ.

જ્ઠેહારે ચરણની આવૃત્તિ થાય, ને તેમાં કાંઈ શબ્દ કે અર્થનો ભેદ પડતો હોય, યા ન પડતો હોય, ત્હારે ભાટાનુ પ્રાસાલંકાર કહેવાય. (ઉદાહરણ.) દોહાનું જ્ઠેનું અને બીજું ચરણ સંરખું આવ્યું, ને તેમાં એક શબ્દના ફરથી અર્થ બીજી રીતનો થયો. હવે મૂળાર્થ જ સ્ત્રીનો ધણી પાસે નથી તેને અન્નવાળી રાત ખરા બપોરના ધામ જ્ઠેવીછે, ને હે સખી જ્ઠેનો ધણી પાસેછે તેને ખરા બપોરની ગરમી પણ અન્નવાળી રાત જ્ઠેવી શીતળછે.

યમકાનુ પ્રાસાલંકાર.

યમક શબ્દ પુનરુક્તિ પણ, અર્થ બુદ્ધેજ પ્રમાણ;

આરતની આરત સુધડ, સુધડ પલિથી માણ. ૧૧૫

અર્થ.

જ્ઠેહારે બે શબ્દ સંરખા આવે ને તેનો અર્થ બુદ્ધો થાતો હોય, ત્હારે યમકાનુ પ્રાસાલંકાર જાણવો, (ઉદાહરણ.) હે સુધડ આ વસન્તરતુની સમજી આરતો એટલે મનના કોડ, તું

સુધડ પત્ની સાથે રમણ પુરોપાડ આ કોઈ ધર્મ બોધક કવિનું વસન્તરત્નમાં છોકલા કુઆડ વિવરણ કહેવું છે. આરત આરત એ શબ્દો બેવડાયા છે તે યમક છે, કેમકે તેના અર્થ જુદા જુદા થાય છે; આરત એટલે આ રતુ અને બીજી વારનું આરત તે મનના કોડ.

વૃત્તાનુપ્રાસાલંકાર.

પ્રતિ અક્ષર આવૃત્તિ કહું, વૃત્તી ત્રિવિધ પ્રમાણુ;
મધુર વરણુ જહેમાં સજી, ઉપ નાગરિકા જાણુ. ૧૬૬
બીજે પુરૂષા કહે સઉ, જહેમાં બહુ સમાસ;
વણુ સમાસ જ્યાં મધુરતા, કહે કોમળો લહાસ. ૧૬૭
ધનધોર થતાં ધરમાં રમાં, મુગ્ધા કામોવેશ;
પિયુ પરદેશ એદશ આ, આવે નહિ સંદેશ. ૧૬૮
કોકિલ આત્રક લંબ કુળ, કેકી કઠિણ ચકોર;
રહોર સુણી ધડકયું -હૃદય, કામ કટક અતિ જોર. ૧૬૯
ધન વરણ દામિનિ દમક, દશ દિશ નીર તરંગ;
દમ્પતિ -હૃદય હુલાસથી, અતિ સરસાય અનંગ. ૧૭૦

અર્થ,

આ વૃત્તાનુપ્રાસાલંકારના ત્રણ પ્રકાર છે. પ્રથમ જહેમાં સમજા મધુર અક્ષરો આવે તેનું નામ ઉપનાગરિકાનુપ્રાસ; હવે મધુર અક્ષરો એટલે કકારથી તે મકાર સુધી, અને રકાર તથા પકાર લઘુ આવે, ને ટડડડણ એ અક્ષરો ન આવે, ત્યારે મધુર વર્ણ કહેવાય. મૂળાર્થ. વરસાદની તો ઘટા છવાઈ તેવામાં રમાં નામ સ્ત્રી તે જ્ઞાની અવરધમાં છે, અને તેનો ધણીતો પરદેશ છે, ને તેનો સંદેશ પણ આવતો નથી એ સાંઝે નહિ; અર્થાત્ અહેનો પતિ અહેનો પાસેજ જોઈયે. બીજી, જહેમાં ધણા લામ્બો સમાસ આવે તે દ્વિધ સમાસાનુપ્રાસ જાણીયો. (ઉદાહરણ.) કિયલ, ખપેલા, બસરા, મોર, ચકોર તેના સમૂહનો કંઈ નાદ સાંભળીને હૈયું ધડકી ગયું;

જાણે અતિશે કામના કટકનું જોર કેમ ન થયું હોય. જોગે. સમાસ નહાના હોય અને વર્ણનમાં મંથરતા આવે ત્હારે કો-મજોશ્હાસાનુપ્રાસ જાણવો. (ઉદાહરણ.) મેઘ વરસતાં વિ-જળી શોભી રહિછે, અને દશ દિશામાં પાણીના તરંગ ઉ-છળી રહ્યાછે, તે વખત ધણી ધણિઆણીના મનમાં કામદેવ અતિસે રસ ઉપજાવેછે.

પરસ્પર ભ્રાન્ત્યાલંકાર.

ભ્રાન્તી હોય પરસ્પરે, તોજ પરસ્પર ભ્રાન્ત;

ગ્રંથ કુવલયાનન્દમાં દીઠો નવિન વૃતાન્ત. ૧૭૧

પક્ષામ વૃક્ષે થુકે તાણી, ચાંચ કુમુમ સુવિચારી;

ભ્રમર જતાં થુકે ચાચપર, થુકે ગ્રહ્યું ક્ષણધારિ. ૧૭૨

અર્થ.

જ્ઞહારે પરસ્પર એટલે એક બીજાને ભ્રાન્તી પડે ત્હારે પરસ્પરભ્રાન્ત્યાલંકાર થાય. આ અલંકાર કુવલયાનંદ નામના ગ્રંથમાંથી નવિન એટલે આ ગ્રંથમાં ન આવેલો જાણી વર-ણવ્યોછે. (ઉદાહરણ.) આખરના ઝાડ ઉપર એક પોપટ બે-ઠો હતો, તેની ચાંચને ભ્રમરાયે ફૂલ જાણી તેની સુવાસ લેવાને ગયો; તેમજ તે આખરના ઝાડ ઉપર જાંબુડાનું ઝાડ હતું, તેથી પોપટ એમ જાણ્યું જો, આ પાકું જાંબુડું ક્ષણ પડ્યું તે કેમ જવા દઉં, એમ ધારીને તેણે ચાંચવતી ભ્રમરને પકડ્યો; એમ પરસ્પર ભ્રાન્તી થઈ.

સુસિદ્ધાલંકાર.

સાધિ સાધિજ અપરમરે, અવર ભોગવે સિદ્ધિ;

ત્હેને કહે સુસિદ્ધ સૌ, કવિકુળ બુદ્ધિ સમૃદ્ધિ. ૧૭૩

અર્થ.

સાધન સાધી મરે બીજા, અને તેનું ક્ષણકાલે બીજા ભોગવે ત્હારે બુદ્ધિ માન કવિઓ ત્હેને સુસિદ્ધાલંકાર કહેછે, એ અ-લંકાર કવિપ્રિયામાંથી નવિન જાણી વરણવ્યોછે.

(ઉદાહરણ.)

(છપ્પયવૃત્ત.)

લખરિસંચિ ખહુ મરે, સ્વાદ ભેતાંમાનવિ મુખ,
 ખણિ ખણિ મરે મળૂર, કૂપ જળ પિણે પંથિ સુખ,
 માણિ મસાગત કરે, પુષ્પ પરિમલ્લે નરવર;
 લડિ લડિ મરતાં સૈન્ય, ભૂપ થાતાજ કીર્તિ કર,
 ભૂવણુ સોની ધડિ ધડિ મરે, ભાનિનિતન શોભા કરણુ,
 કહ દલપતિ લેખક લખિમરે, પન્ડિત લહે સુઅર્થ ગુણુ. ૧૭૪
 અર્થ.

મધમાખી મધ સાંચી મરે પણ મધનો ખરે સ્વાદ માણસ
 ભાગવેછે, મળુરે કૂવો ખોદી મરેછે પણ તેનું સુખ ખરેખાત
 પ્રવાસી ભાગવેછે, માણી મહેનત કરી મરેછે પણ કુલનો સુવાસ
 મીઠો જોઈ રસિક તે લેછે લશ્કરો લડી લડીને મરે પણ
 કીર્તિ તો રાજનીજ કહેવાય સોની લોકો ધરણા ધડી ધડીને
 મરેછે પણ શોભાનો ગ્રીના અંગને આપેછે તેમજ કંવિ દલ-
 પતિરામ કહેછે કે લહિયા લોકો લખી લખીને મરે પણ ત્હનાં
 ગુણાર્થ તો પંડિતજ જાણેછે.

અંથકરતાની નમ્રતા.

આ ભાષાભૂષણુ રચ્યું, પન્ડિત સુલભ વિચારિ;
 જો ચુક્યો કંઈ હોઉં તો, લેજો સુકવિ સુધારિ. ૧૭૫

અન્યપ્રયોજન.

અલંકાર ખહુ અર્થના, કહ્યા એકસો આઠ;
 ગુર્જર ભાષામાં પ્રકટ, કરવે જોયા પાઠ. ૧૭૬
 ચક્રવર્તિ જયદેવ કૃત, ચન્દ્રાલોક ચરાચર;
 ભાષાભૂષણુ તે થકી, જન્મ પામ્યું તેજસ્વિ. ૧૭૭
 મારવાડમાં જોધપુર, જસવતસિંહ નરેશ;
 વિચારિ શબ્દ અલંકૃત પૂર્ણ પ્રેમ આદેશ. ૧૭૮
 ભાષાન્તર તેઉપરથી, ધર્યું અન્ય એ નામ;

(૪૪)

ભાષાભૂષણ ગુર્જરી, ગુણિન્નન રન્નન ધામ. ૧૭૯
અક્ષરના સંયોગથી, શબ્દાલંકૃતિ સૌંદર્ય;
તિમકથકી સાધારણો, સક્ષણ ઉજ્જવળ જોય. ૧૮૦

ગ્રંથ સમાપ્તિ,

ગીતિ વત્ત.

વિક્રમ સંવત સહસ્ત્ર, નવમો ઓગણત્રીશ જ્યેષ્ઠ માસે;
શુદ્ધ પક્ષ દ્વિતિયાયે, ગ્રન્થ ઉદય ચંદ્ર ચંદ્રિકા ભાસે. ૧૭૯
સૂર્યપર ઓગણત્રીશ, ત્યહાં કવિ દર્શપતિ સદાનંદ કરતો;
સ્વાર્થે અને પરમાર્થે, યશ પ્રભુ આપે સદૈવ પ્રિય રચતો. ૧૮૦

ગીતી વત્ત.

વીર ચરિત્ર વિચારી, ધર્માર્થ પ્રકટ પ્રકટ વાણિ દારે;
દર્શપતિ દેશ કળા જય, યશ યશ રજતા યશસ્વિ વિસ્તારે. ૧

શ્રી વીરચરિત્ર પ્રારમ્ભ.

મંગળાચરણ.

૫૬.

રામચંદ્ર રઘુવીર, જયજય રામચંદ્ર રઘુવીર. એ રાગે ગાવું.
 અપ્પાનન્દ અપાર, જયજય જગ જન સરજનહાર. અ. ટેક.
 પ્રણવમન્ત્ર માત્રા તણુ આદી, અકાર ઉકાર મકાર. જય. અ. ૧
 સર્વશક્તિસાતા કવિ ગાતા, વાણી ચાર પ્રકાર. જય. અ. ૨
 નામ પરા પશ્યંતિ મધ્યમા, વૈષ્ણરિ પ્રાણાધાર. જય. અ. ૩
 વાણીચરિત્રી વિશ્વ સકળમાં, ચાગે ત્રિપ વ્યવહાર. જય. અ. ૪
 ગણાધિપ દશ ઇન્દ્રિય સ્વામી, સિદ્ધિ બુદ્ધિ સહ સાર. જય. અ. ૫
 પંચ તત્વ પંચાતન પૂજન, સ્નાની સ્નાન વિચાર. જય. અ. ૬
 પંચાતન શિવ શક્તિ ગણાધિપ, બાનુ વિષ્ણુ પ્રિયકાર. જય. અ. ૭
 ત્રિશુભાંધ સૃષ્ટી ઉત્પત્તી, પાલકને સંહાર. જય. અ. ૮
 આદી કારણ અવ્યકત દલપતિ, માયા કાર્ય વિચાર. જય. અ. ૯
 મિત્યા જગ સંહરણ કરંત, ત્રિજોત્સવ પામે પાર. જય. અ. ૧૦
 કાર્ય કારણથી ઉત્પત્તી, કર્મધન વિગતાર. જય. અ. ૧૧
 પ્રથમ ધર્મ શુભ અર્થ કામના, મોક્ષ પદારથ ચાર. જય. અ. ૧૨
 ધર્માર્થદિક ચારમા આદી, ધર્માર્થ પ્રકટ સરદાર. જય. અ. ૧૩
 આદી આર્ય પ્રભાપિ ગવાતા, ઈંદ્રાદિક પાંચ કુમાર. જય. અ. ૧૪
 ચક્રવર્તિ પદ ઇન્દ્ર અધિક પદ, અધિક અધિક અધિકાર. જય. અ. ૧૫
 કલ્પવૃક્ષ ઇન્દ્રાક્ષન દલપતિ, અક્ષયપાત્ર વિચાર. જય. અ. ૧૬
 સોળકળા મંગળાચરણે ભણું, જય યશ પૂરણહાર. જય. અ. ૧૭

વીરચરિત્ર રૂપક, ૧.

ગરમો.

ગોકુળિયે લઈ ચાલો, ઓધવરાજ હમને. એ રાગે.

વિનતિ વિસાનિ વિચારો, હો પ્યારા આર્ય દેશી;

જ્યાં જન્મ્યા ન ત્યાંનું વિચારો, હો પ્યારા આર્ય દેશી. ટેક.

સ્મરણ કરવતા સ્નાન ઘટાકર, વેદ વેદાંગ વિચારો. હો જ્યાં.

પુરાણનો ભેદ પુરાણ બતાવે, તે ઇતિહાસ વિચારો. હો જ્યાં. ૨

કાચકળા ચિત્ર અંત ન આપે, જન પ્રિય હિત લ્હાં વિચારો. હો. જ્યહાં. ૩
 પ્રતિમા ચિત્રકળા યુદ્ધ યુદ્ધે, શુભ કૃષ્ણ કીર્તિ વિચારો. હો. જ્યહાં. ૪
 રામાયણ જ્ય ભારત રંગી, યુદ્ધકળા પ્રિયકારો. હો. જ્યહાં. ૫
 લોક હસે કુતરાં ક્હાં બસાવો, આ ઢંગ નોથ તમારો. હો. જ્યહાં. ૬
 ભરતખંડ એશિયાખંડ જાણો, જીકું રમે ચિત્ર ધારો. હો. જ્યહાં. ૭
 ધરની કૂટમાં ધર ખોલ એકા, બંધ થયે દેખું દારો. હો. જ્યહાં. ૮
 શરિરનો રક્ષક શરિર ઠરાવે, પશુકરતાં પ્રિય હારો. હો. જ્યહાં. ૯
 પશુને દાતરડી દાંત નહારો, તમ પાસે તે ન ધારો. હો. જ્યહાં. ૧૦
 સારું થયું રાજ્યકર્તાયિ ધૂળે, આકિ નર્યા જયવારો. હો. જ્યહાં. ૧૧
 જનમન હરખ્યાં વૃષ્ટિ થઈછે, આકિ બિજોના પુકારો. હો. જ્યહાં. ૧૨
 ખૂણે ચંપાતા રક્ષક રંગ થોડા, રક્ષો ચિ રીત શરિરો. હો. જ્યહાં. ૧૩
 અતિ ધન ડર તે આજ ગુમાવ્યા, વ્યાપારિ પ્રીત વધારો. હો. જ્યહાં. ૧૪
 સકળ કળા સૂર્ય વચ્ચો રૂપાળાં, તે તેજસ્વિ વાદળ ગયાં કાળો. હો. જ્યહાં. ૧૫
 કળાવંત જોતા કદર દાન ક્હાંછે, સકળ કળા જોનારો. હો. જ્યહાં. ૧૬
 જ્વાહિર હીરા માણિક્યાદિ લખા, પટકળાદી શંગારો. હો. જ્યહાં. ૧૭
 આજ સોના જીંસરાં કોઈ કોટે, ધાતુ શિનો ણિ પ્યારો. હો. જ્યહાં. ૧૮
 હૈયાનો હાર હરાનો ગણીજી, ધાતુ પાત્રમુઘી પળનારો. હો. જ્યહાં. ૧૯
 વ્યાપારિ મુસ્ત કળાવંત કાંગા, એ વ્યાપારે ઝળકારો. હો. જ્યહાં. ૨૦
 દેશ દેશના દેશ હિતસ્ત્રી, ભાગે આપણને તે કંપારો. હો. જ્યહાં. ૨૧
 આજ સુઝાણસીમાં ઈર્ષાજો, ક્હાં ઠામ એ પગલું વિચારો. હો. જ્યહાં. ૨૨
 પરદેશી પગલાં વ્યાપાર રૂપે, ધરવાદો થઈને પુજારો. હો. જ્યહાં. ૨૩
 વિચારમંદિરમાં વિચાર કરંતા, આનંદમય અન્થકારો. હો. જ્યહાં. ૨૪
 આપણું તાપણું ક્હારથિ આજીવું, મહંમદિ આવા ચિકારો. હો. જ્યહાં. ૨૫
 ફ્રેંચ, વિલંદા, ધરાની, ફિરંગી, ઇંગ્લેન્ડ ઉજ્જવળ વ્યારો. હો. જ્યહાં. ૨૬
 વ્યાપાર દ્વારે ખોલા ખજાના, રંક રાજને એક ઉવારો. હો. જ્યહાં. ૨૭
 પરદેશી દેશી પરદેશી આંખે, સોંચો ઝાંચો ચિત્ર ધારો. હો. જ્યહાં. ૨૮
 પ્હેલ કહાડુ પારસી ને ફિરંગી, મુસ્લિમના જોઈ જોનારો. હો. જ્યહાં. ૨૯
 દેખા દેખી જોગ સાધ્યા પ્રમાણે, રોગ વાધ્યા તે નિવારો. હો. જ્યહાં. ૩૦

વિશ્વાસ ઉઠ્યા સંપન્ન વૃદ્ધા, તે વ્યવહાર સુધારો. હો. જ્યહાં. ૩૧
 વિશ્વાસ સંપ ત્હાં વ્યાપાર વૃદ્ધી, કળા દેશ રૂડાં રાજદારો. હો. જ્યહાં. ૩૨
 જ્ઞાને જ્ઞાતના પંચ વિચારી, આપો આપમાં સંપ સ્વિકારો. હો. જ્યહાં. ૩૩
 જન્મ ધર્મો ન ધર્મો કંઈમાં ધરાયા, દેશીકારિગિરિની વધારો. હો. જ્યહાં. ૩૪
 ન પારકું સાંઝે પોતિકું સાંઝે, જે લાગે નકાંઝે સમારો. હો. જ્યહાં. ૩૫
 બંગાળ મધરાજ દક્ષણ મંડપું, રજવાડિ રાજકોટ ચારો. હો. જ્યહાં. ૩૬
 સુરત ભરુચ ખેડા રાજનગરના, ગુર્જર પ્રા ત સુધારો. હો. જ્યહાં. ૩૭
 જ્ઞાને જ્ઞાતમાં વ્યાપાર કાળે, ભિગાયઈ ભાગિદારો. હો. જ્યહાં. ૩૮
 લગ્નો શ્રીમંત તેરમાં વરસી, ક્રિયા માત્ર કરો તરનારો. હો. જ્યહાં. ૩૯
 પ્રાણભોજ માત્ર શક્તી પ્રમાણે, શાસ્ત્રોક્ત ચતુર ચિતધારો. હો. જ્યહાં. ૪૦
 હંસાનુસી એકેકનું જેઈ કરતા, વરઘોડે કંઈમાં જમણવારો. હો. જ્યહાં. ૪૧
 પેલાઈ બાળ લગ્નોને જરાની, મૂકે ઉત્સવે જ્ઞાતને ઠારો. હો. જ્યહાં. ૪૨
 ગુરુ ઉત્સવ એક કલ્યાણકારી, કરો ઉધરાણે હલેણાદારો. હો. જ્યહાં. ૪૩
 જ્ઞાને જ્ઞાતને ગામે ગામોના, કદ આપુલ્ય ઓછાં થનારો. હો. જ્યહાં. ૪૪
 કસરતિ અંગ ન કાંગામાં લેખાં, જલેનાથી ત્હેનાથી હારો. હો. જ્યહાં. ૪૫
 બિહોન બહાદુર ભવરણ જેવાં, ચતુર થઈ સરદારો. હો. જ્યહાં. ૪૬
 સા સુખ જમિન જ્યહાં જ્યાહિર જનની, હાથછતાં હથિયારો. હો. જ્યહાં. ૪૭
 માંજગામમાં પૂરમાં પોળે, કસરતથાળા વિસ્તારો. હો. જ્યહાં. ૪૮
 અધિક કળાવંત અધિકારી સ્થાપી, ધુભ ચરિરનું વાન વધારો. હો. જ્યહાં. ૪૯
 સોળે શાન વિશે વાન કહેણી, રેરહેણી ન રાખિ ગમારો. હો. જ્યહાં. ૫૦
 વિદ્યા શિષ્યે પુત્ર પ્યારો પિતાને, કવિ શુરવિર પંડિત ચિતારો. હો. જ્યહાં. ૫૧
 દેશકળા સૂર્ય કિર્ણો પ્રકાશે, જે પરદેશી વસ્તુ ધિકારો. હો. જ્યહાં. ૫૨
 દેસકળા ઉત્તેજક મન્ડળોમાં, યાય ઝળાં ઝળાં ઝળકારો. હો. જ્યહાં. ૫૩
 બાવન વિર વિક્રમાદિત્ય જોપબ, દલપતિ જય યથ વારો. હો. જ્યહાં. ૫૪

(વીરચરિત્ર રૂપક. ૨)

દોહરો.

વીર ચરિત્ર વિચારતા, પારસિ મૂસજમાના
 અવર આર્યજન એશિયા, અંડે ઇન્દુસ્થાન,

- દેશ રૂપે વતની કર્યા, વસ્તી કોટિ અહારાઃ
 ચીન ચહેડે વસ્તી કુળા, મચાવતા શુભ રહાઃ.
 ધણિ ધણિયાંણી મિત્ર કે, ભગિની માત સુ તાન;
 મગાં સહોદર ગોત્ર કુળ, સંપ ન વિરુદ્ધ વાત. ૩
- પથી પંથીઓ લડે, જ્ઞાત જ્ઞાત સ્ત્રી વાત્સ
 સંપ વહો ક્યાં સામટો, ધર્મ ધર્મ વિખ્યાત. ૪
- મુસલમાન પારસિ લડ્યા, મુસ્લિમમાં બે વાર;
 જુઓ રહ્યો ક્યાં સંપ શુભ, ધન્ય ખનડ બ્યવહાર. ૫
- યજ્ઞ કરે મચિ સંપથી, દેશ હિતસ્વી સાર;
 દલપતિ ધરણી ધાતુ બળ, સંસારે પ્રિયકાર. ૬
- માત્ર પ્રાણુ રક્ષક ભજા, ભવમાં ખોતા ભાર;
 પેટ ભરે પથુ પક્ષિ ઓ, લાયક નહિ સરદાર. ૭
- અસંતોષિ રાજ્યે વડે, કુળમાં કુળપતિ ધીર;
 સ્વકુળા ચાર પરાક્રમે, સંસ્કારી ધુરવીર. ૮
- અરસ પરસ સૌ દેશમાં, અપતા માલ વિશિષ્ઠ;
 પાણુ જ્ઞાંતો સૌ પ્રારકો, પોતાનો નહિ લેષ. ૯
- ને જોતા અમિતકો, રાજ્યવર્ગિ ને હોય;
 હેતુ પ્રરાયા દેશની, કારિગિરીને જોય. ૧૦
- માત્ર પ્રદર્શણ રૂપ તે, કુળાવંતને કાજ;
 નમુનો જોઈ અસલ કર્યે, રીઝિ રિઝવતા રાજ. ૧૧
- આ દ્વાદશ દોહા કર્યા, સ્વદેશિ લોક મુજાણ;
 દલપતિ જે જાણે નહીં, તો પરિચિત પાપાણ. ૧૨

(વિસ્થરિત રૂપક. ૩)

૫૬. રાગ મંગળાચરણ પ્રમાણે.

- આર્ય મૂળ અભિધાન, સ્વદેશી પારસિ મુસલમાન. આર્ય. ટેક.
 દુરદેશમાં દેશ પિડાતો, જુઓ બ્રાહ્મણાં ખેલાન. સ્વ. ૧
 દિનપરદિન પડતો નહિ ચહેડની, આ રાય રંક ધનકાન. સ્વ. ૨
 ગામે ગામને નગર. નગર જન, સંપ ધરે વિદ્વાન. સ્વ. ૩

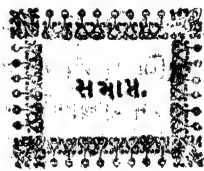
(૫૪)

આપણ ત્રણ વર્ગી નહિં એછા, બુલબે અગ્નિનાં બાન. સ્વ. ૪	
પરદેશી દેશ બહુ રળતા, દેશિ ખમે નુકસાન. સ્વ. ૫	
બણિ બણિ જન દાસત્વ નિચામાં, માની લે બહુ માન. સ્વ. ૬	
દેશિ દગા કટકાથી ડરતા, વ્યાપાર માંહ નિદાન. સ્વ. ૭	
કુસંપ કપટ તજિ દો સૌ દેશી, બનિ વ્યાપારે ધીમાન. સ્વ. ૮	
ગાયરણા ખેડેછ ધણાઓ, ઠરિ નિદેશ નાદાન. સ્વ. ૯	
સમજે પ્યારાં પશું પોષે દુધ, દધિ ધૃતથી પકવાન. સ્વ. ૧૦	
ક્ષાત્ર ક્ષેત્રમાં એધિ વિચારો, પાકે અધિક જન ધાન. સ્વ. ૧૧	
સુવર્ણાદિક ધાતુ ખાણના, શાધક થઈ લો માન. સ્વ. ૧૨	
સુર્ણાદિ કલક માત્રાઓ કરો સૌ, વૈદ્ય વડા વિદ્વાન. સ્વ. ૧૩	
પરદેશી ઔષધિઓ ખાવે, થતાં શરિર સજેલ સમાન. સ્વ. ૧૪	
દેશિ વનસ્પતિનાં ગુણકારી, સત્ત્વ ક્ષણિ ગુણવાન. સ્વ. ૧૫	
આયુર વૃદ્ધિ વનસ્પતિ કરતા, તે તજિ ધરતા આન. સ્વ. ૧૬	
બંધ થશે આવતી પરદેશી, દુષ્પ્રદાયક લેતી જાન. સ્વ. ૧૭	
આડાઠ વર્ષે વરતાં ખાળક, ગણિલોકે લાજ સનમાન. સ્વ. ૧૮	
મ્હલાવડા ને મ્હલાવડા પ્રિય, કાચિ ધાતુનું કરતો જ્ઞાન. સ્વ. ૧૯	
વંશિવાન તે બેનું મેલો, તો કપ્પાંધિ શુરાં સંતાન. સ્વ. ૨૦	
ધોડામાં ઘણું દલપતિ સુમ્યવે, શાન વાન સી માન. સ્વ. આ. ૨૧	

(ગીતિવૃત્ત.)

જેમ સકળ દેશોમાં, સકળ કળા પ્રાપ્તી રાજ્ય માન;

તેમ દેશિઆ દેશ, હતી થશે સકળ દેશથી તાન. ૧

પ્રતાપ દર્શણ રૂપક. ૧.

માઝિનીવૃત્ત.

સમય સ્મરણ રૂપી, મૂર્તિયો જે સ્થપાઈ,
જન પ્રિયકર જ્યોતી, આર્ય લોકે વખાઈ;
સદગુણ સરસાઈ, સર્વ શક્તી વિરાજે,
નમું દશ અવતારી, રૂપ રૂપેજ રાજે. ૧
સ્મૃતિ ક્રમ ઇતિહાસો, મૂઢને મૂઢ લાગે,
સંકળ નિગમ શાસ્ત્રે, ધર્મનાં કર્મ જાગે;
વિસરિ જઈ ભુજાકે, મુર્ખ થઈ ખાપ ખતા,
શરમ શિર નમે ઓ, વહેમની આજ સત્તા. ૨

શિખરિણીવૃત્ત.

પ્રકાર્યો કપ્પહાં ભાનૂ, રેજનિ પડતાં પશ્ચિમ ગયો,
પ્રભાતે તે પૂરે, સ્મરણ વત સાચેજ ઉદયો;
પ્રસાર્યાં કિણો જે, ઉડિ પુર ગુલાલી યશ યશે,
છવાઈ પૃથ્વી આ, સકળ સ્થળ શાભ્યાં જય વસે. ૧
પ્રજા સ્નાને ધ્યાને, કરિ તિલક આવાહન કરે,
સ્વધર્મે સૌ રાચી, અચળ નિયમોમાં ચિત ધરે;
દધી દુર્વા હસ્તે, જય યશ વધો વૃદ્ધ વદતા,
વસન્તે ધામોમાં, ધુપ દિપ સમારમ્ભ દિપતા. ૩
સુગંધી સર્વાંગે, જન મન ઉમંગ્યાં ફળમુતી,
યશસ્વી ઓ ઇચ્છા, ધુરવિર રુદ્રમાં યશવતી;
ખિરાધીરા શાભે, ધરણિ પુનવે મન્ડળ મળી,
કળાવંતો પૂરા, નવલ ક્રમ શસ્ત્રાવધિ વળી. ૩
દિપાવે વાજિન્વો, અરિદળ કળા જોય પરતા,
વિચારે સૌ રેસ્તા, વ્યુહ રેમણમાં ધુરુ કરેતા;
ધર્યા કે તે પાછા, કદિ ન હઠનારા નરે ખરા,
મુરા ખાઝા પીતાં, હરે હરે સ્વભક્તી થકિ ત્વરા. ૪

અજીતોનાં ખાનાં, સ્વગૃહિ ગ્રહ તેજોમય ધણા,
 મળે કો નેતિભ્યે, કુળદિપકનાં જોય સમણા;
 રમે રંગે બાજી, સરસ સતરંગે શિશિ મત્રા,
 કરાવે તે સ્મરણો, જળહણ પતાકા થત દુન. ૫
 સમાધાની દેશે, સખળ પર શત્રૂ સહ લડે,
 કળા કૌશલ્યેછે, વય વિશ વસા તે અવધડે;
 અપ્પાડાના ઉઠ્યા, અનુભવ વિનાના પ્રિયરણે,
 અગાડી નાં રાખે, અનુભવિ ધુમે અગ્રજપણે. ૬
 પછાડી વૃદ્ધો તે, રણભુવનના સત્ય કળશો,
 સમાલે સામગ્રી, સમયસુચકે છત્ર કળશો;
 પ્રતાપી વૃદ્ધો કંઠમાં, કુર કુળ લડ્યાં સ્મરણ વતેછે,
 ગુરુદ્રોણે ભિન્ન, અવધિ કરિ ધર્મેન્દ્ર યશછે. ૭

(મેઘ છંદની) ચાલ.

તાં ગોકુળ જોવાને આવરે, મધુરાના વાસી. એ રાગ.
 રે સહજ સહજની માંછ લડે, આપ આપણ વાળા,
 રાજપુત થયા રજપૂત, જો એકુત રૂપાળા,
 રૂપાળા કરમાં ખાંડાં લઈ, વરવા વસુધાને જાય,
 પૃથ્વીપતિનાં તે અભિમાનો, તજિ દઈ ઘેલા થાય,
 શૂરાતનને ખામી. ૧

ઉપ્રેમ શૌર્યે લાડકાં, આર્યોનાં ખારાં,
 જો ખારાં ખારાં કેળવે, તો થાય ન ન્યારાં,
 કેળવણી સઘળાને ખારી, ખારિ કીર્તિને કાજ,
 કીર્તિવન્ત જિવન મુક્ત થાવે, આતા ગુણિજન ગાન,
 મંદિર મંદિર આજે. ૨

ગૂણ કર્મ કહાવી જાય, મધ સમાન વિરાજો,
 તેમ ધમ્મો કહ્યાણ, રાજ્ય સુધર્મ છાજો,
 સ્વધર્મ બહાલો જે જનને નહિ, તેજ ખરો અસ્તાન,
 જનુનિ જહરમાં આવ્યો નાવ્યો, પરદુષ્પભંજન માન,
 શકવંતા વિક્રમને. ૩

પ્રથમ વર્ગ વિદ્યાવંતનો, સત્ય વાક્ય રવૈયા,
 દ્વિતીય પદે ધર્મ રક્ષતા, ક્ષત્રિય લડવૈયા,
 તૃતીય પદે ધનવાન વિરાજે, દેશાભિમાને પર્મ,
 સુધર્મ રક્ષાર્થે ધન ખરચે, પરલોકે મોટો ધર્મ,

આ લોકે યશ લેતા. ૪

શોધન ભોધન કાવ્ય, સમય સમય દીપાવે,
 સ્મૃતિ કર યશસ્વિ શાસ્ત્ર, જ્ય યશ કીર્તિ અપાવે,
 સમશર ભલી શીરોઘ્નિ ને, જ્યપુર ચિત્રે ચિત્ર,
 ડુંગરપૂરની પ્રતિમા વિરાજે, નથિ વૃદ્ધિકરણ કો મિત્ર.

ઉપમા માત્ર રહીછે. ૫

ધનુર વિદ્યા વસ્તુજ્ઞ ને, અંગ્યાસ્ત્રાદિ કહેવાં,
 ગદાયુદ્ધ ચક્રાયુદ્ધ, તે પોતામાં જોવાં,
 શરમ ધરો અંગબળ લજ્જામાં, આયુધ્ય ઓછાં થાય,
 કસરતિ અંગમાં સ્વચ્છ નૂર તે, અળળળળળ અળકાય,
 સિદ્ધિ સ્વરૂપ વિચારો. ૬

છંદ હરિગિતની ચાલ.

જન્મ્યા આર્ય યશસ્વિયો તે, વસુધા સકુળ રસાળ છે,
 નિત નવલ રંગ તરંગ ઉડતા, ભાગ્યવાન વિશાળ છે,
 અદ્વૈતાણિ કાંતિ સતેજમાં, આભર્ણુ ભૂષણ ઓપત્ત,
 ભવ્ય મૂર્તી રસભર્ષી, જન પરાક્રમમાં અળકતા. ૧

પ્રતાપદર્શણ રૂપક. ૨

ત્રિષ્ઠ છંદની ચાલ.

૨ જો શરદચંદ્ર સોહામણો, રમતો આકાશ,
 તે છેલ છબીલો લાગતો, પ્રેમ પ્રેમ પ્રકાશ,
 ભાગ્યોદય ભાસો એણિ પેરે, કીર્તિ કમળા સાથ,
 શરદચંદ્ર નક્ષત્રાણિ શોભા, ગોપી ગોપીનાથ,
 કે કો વિરલો જાણે. ૧

જાણે તે સુખ માણતો, મણિમયમાં રાજે,
 ચંદ્ર કિરણ કાલિન્દી નીર, તમ રણછોડ વિરાજે,

નાયક લાયક આજ લખાયો, શૃંગારી શુરધીર,
પ્રભા પ્રભાકરની સહ કરતા, કરતાનૂં હીર વીર,
એ સૌ ભાગ્ય સહુણો. ૨

એ જોતાં તૃપ્ત ન થૈયેરે, તુલના અર્ધાંગી,
એતો માયા કેરા રૂપમાં, અનુપમ સર્વાંગી,
સર્વાંગે હિમાખ્ય શોભા, વરણુવિ કાળીદાસ,
વૃંદાવનની શોભા સુખકર, પ્રેમ રમણ રંગ રાસ,
શ્રી શુકદેવનું ધન તે. ૩

એ એ ધન જનને કાજ, ઉત્પ્રેક્ષા આર્યોની,
રે પૃથ્વીમાં નથિ માગ, છે રચના કાવ્યોની,
નવરાત્રી પૂજન શક્તીનૂં, ચૌદ રતનૂં રત,
તે થકિ યશ યશ દશ દિક્ષા અંદ્ર, કીર્તિનું એ થકિ યત,

કેશરિ કારણ ખાલે. ૪

જ્યય યશ યશ આર્યના અંગને. ધાવ ભૂપણ રૂપે,
સુગંધિ સમસ્ત ગોટા થઈ, દિવ્ય ઈષ્ટને ધૂપે,
પ્રકાશમાં સૌ પ્રકાશતારે, ઠહેચાયે નિસ્તેજ,
ધન પૂજન ધન કાળનું કાળૂં, ધર ધર દિપક સતેજ,

કીર્તિ દિપકે દિવાળી. ૫

ઓ સુરત સુરત આ આજની, પ્રેમીમાં મહાલે,
રે પ્રેમ થકીછે શૌર્યતા, યશ રંગો આલે,
એ આશિષ આર્યોત્કર્ષીછે, મંગળ મંગળ ગાઓ,
સ્મરણ કરાવે કાવ્ય રસીલાં, રણ રંગે રંગાઓ,

સુહાલા ક્ષત્રીઓ. ૬

એ યશસ્વિ મહિમાને લહી, જ્ઞાની કો વંદે,
જુત વર્તમાન ભવિષ્યને, જે અધિકાનંદે,
આનંદ કારણ રૂપ કાર્યમાં, નવલ નવલ પ્રિય જોય,
પરિક્રમણ પદ મ્હડનૂં કહાવે, મધ્યે મોહન સોહ્ય,
મોહન મોહિનિ મળતાં. ૭

એ મોહન યશ યશ આર્યના, આર્યાવૃત્ત કાળે,
 કૃષ્ણને જય જય મળતારે, ત્હેવા કોણ આળે,
 સંતોષિ અસંતોષ ધરો વિર, અજ્ઞતાં સંતોષ,
 અરિથી અંત અમર આ હરહર, બહુજીઆ ગ્રેષ.
 નેતિધી શી જીઆછો. ૮

પ્રયોગ યોગ યોગ સાનિ થઈ, નવ વનમાં મ્હાલો,
 કાયર કેમ કહેવાયે આર્ય, યશ યશસ્વી રિસાલો,
 પ્રેમ શૌર્ય તકતકિ રહિ તેજ, તેજ થતા તૈયાર,
 કવિ દલપતિ ભવરણ રણ મધ્યે, જે ગ્રજળગ્ર ગ્રજકાર,
 જય જય જય આર્યોને. ૯

કૈશરહિંદ.

રાજ્યતવારીખ.

ગિતીવૃત્ત

વિક્ટોરિયા સુ વિજયા, ઇંગ્લાન્ડે રાજતી દેપિ રૂપ ;
ભૂપ તવારિખ વરણું યશ દે વાણિશ્વરી રસ અનૂપ. ૧
ભગુસ્થાનિ સજ્જન સૌ, વરણુન કરતાં શેષ થકિત થાય ;
તો કવિજન શું કવતા, થાકે જિજ્ઞાસ વરસ પિતી જાય. ૨
બુદ્ધિ તણે અનુસારે, કિંચિત વરણુન કવૂં ધરો મજ ;
સિન્ધુનદ ભરંચુરથી, ચાંચ ભરે પક્ષિ તેમ હું જા. ૩

ઇંદુરિગિતનીદેશી.

સૂર્યપૂર વિશાળ શોભા, વ્યાપારે ચઢતી હતી ;
દેશ દેશધિ વ્યાવતા જન, તેમ કમ્પનિ થૈ હતી ;
ભગુસ્થાન ને ખમ્ભાત વણિ, મધરાજ ખગાજે વસી ;
યૂરોપ જન વ્યાપાર કરતા, મોગજે નાંખ્યા હસી. ૧
અનુર ક્ષાધિવ સરદારના, સુ વિચાર સૌને મન વર્યા ;
અવસ્થા આ દેશની જોઈ, વ્યવસ્થા કરવે ધર્યા ;
વ્યવસ્થા તદખીરથી સજિ, સૈન્ય એ સધજે ધુમ્યા ;
દેશ રાજે મદત કાજે, કમ્પની કરે જઈ ચુમ્યા. ૨
વર્તાણુક તેહની સાથે, હહાપણે દરસાવિને ;
પ્રજાસિમાં ફત્તેજ પામ્યા, અરિ જનો તરસાવિને ;
નેપોલિયન સમ ટીપુને, શ્રીરંગપટ્ટણમાં હણ્યો ;
તે જોઈ યશ ઇંગ્લેન્ડના, રાજ્યો ધુણે હર બહુ ગણ્યો. ૩
પછિ પેશવાઈ પૂરિ કીધી, દેશની સત્તા ભિધી ;
પ્રજામાં વર્ષાવિ શાન્તી, હલિ આનન્દે કિધી ;

ઇનસાફિ રિત વખાણાઈ સધળે, અદમ કાંટો કહાવિયો ;
 રાજિ રાજી થઈ રૈયત, અમલ સૌ મન ભાવિયો. ૪
 હિયો બળવો બળ કરી ને, સજ સત્તાવજમાં ;
 તે સમાવી મહારાણિયે, જય જય કર્યો ત્રિભુવનમાં ;
 કમ્પની કરથી લિધો, અધિકાર આપે હાથમાં ;
 ડયુક આંક એડિનબરે દાખ્યું, રાજ રૂપ સૌ સાથમાં. ૫
 પધાર્યો પછિ પ્રિન્સ પોતે, રાજના યુવરાજ ને ;
 જન્મ સ્વપ્ન સફળ કર્યું, વળિ જોયું દિલ્લી તાજ ને ;
 ભૂપ સધળે ભેટ આપી, ભાવથી ભેટઆ જઈ ;
 ભપ ભૂટ નાણુ ઊછળ્યું, શુભ ખુશાલી હિંદે થઈ. ૬
 ડિઝરાયલી દીવાન ડાહ્યો, માન પામ્યો આ સમે ;
 યૂરોપમાં અતિ પ્રુજિતથી, શુભ દાવ સૌ સાથે રમે ;
 આજ ઇન્દુસ્થાનમાં, કિર્તી વધારી કોડમાં ;
 મદવિ કેશરહિંદ ધન ધન, રાણિ નહિં ગુજ જોડમાં. ૭

પદ રાગ જેજવંતી.

જય જય મહારાણિજી, ગું મહા માન પામિ ;
 પદ કેશરહિંદ લિધું, વિજય વિજય નામી. જય. ૧
 ઇન્દુ સન અહરાડસેં, સિત્તોતેરનિ પ્હેલી ;
 ઉત્સવ આનંદ આજ, પ્રજા થાતિ ખેલી. જય. ૨
 પાન પાન રાગ બાગ, રમણિક દિસે જો ;
 કલ્પવૃક્ષ કહાવિ રાણિ, પાત્રકો વિશે જો. જય. ૩
 સહેર સુધરાઈ મ્હેલ, યશસ્વી વિરાજે ;
 વડા અધિકારિ સાથ, સદ્ગૃહસ્થ છાજે. જય. ૪
 આર્ય મુસલમાન સ્થિટિશ, પારસી પધારી ;
 કવિ આશિષ થૈ પુષ્પ વૃષ્ટિ, જય જન અલિહારી. જય. ૫
 મુનેરી મુ મ્હેલ માંહ, કવિતા ગવડાવી ;
 આજકિ સૌ બાળકોને, મિઠાઈ ખવડાવી. જય. ૬

રમત ગમત રંગ મોજ, રાણિના ગુણોની ;
 કવિ જન કવતા કહાણિ, યશસ્વી સુખોની. જય. ૬
 ઠામ ઠામ દીપવાણિ, અળાં અળાં રાજે ;
 માર્ગે સ્વચ્છ છંટકાય, વૃષ્ટિ થૈ શું આજે. જય. ૭
 જન મન્ડળ સ્વચ્છ વસ્ત્ર, ખેરી મલપંતા ;
 દારુખાનું નિરખવાજ, ઉમંગે ધસંતા. જય. ૮
 સાગરની હોરિયો સમ, ધસંતા દિસે છે ;
 દલપતિ ઉપમા શું કહું, મનોમનવિષે છે. જય. ૯

ગીતિવૃત્ત.

શોડશકળ કિર્તી શુભ, સૂર્ય સમી જોઈને ખરી કરતા ;
 આખંડ અવિચળ રહેજે, યશસ્વિ કાર્યો તણી ઠરી કરતા. ૧
 શાહજહાન બાદશાહના વખતમાં ગ્વાલિયરના રહેનાર
 કવિ સુંદરદાસે પોતાને બાદશાહ તરફથી જે માન મળું
 તે વિશે સુંદરશૃંગાર નામના પુસ્તકમાં લખેછે કે.

દોહરો.

નમ ત્વંન મનિ સખ દિયો, પહ હાથી શિરપાવ ;
 પ્રયમ દિયો કવિરાજ પદ, બહુરિ મહા કવિરાવ. ૧
 એક કવિ ભોજના સમયમાં આમ કહેછે કે, ચાતક
 જેમ પુરંદરની યાચના કરેછે (અર્થાત્ મેં સ્વાધીન છે
 તેથી.) ત્યારેજ સંતોષ માને છે નહિં તો તરસે રહે છે તેમ
 ઉત્તમ કવિને રાજાઓ તરફથી આશ્રય મળેછે ત્યારેજ
 તે સંતોષ માને છે નહિંતો તરસ્યો રહેછે.

THE EMPRESS OF INDIA.

O, Goddess of speech! give me success. I describe shortly the history of the British rule in India. Victoria, whose very name signifies victory, shines with the lustre of a Goddess in England. O, ye men of Broach, listen to me who am attempting to describe to the best of my ability the virtues of our Empress. Her glory it is beyond the power of Şesh to describe with his thousand tongues. In making this attempt I merely resemble a bird carrying a drop from a great ocean.

The East India Company first established its factory in the then flourishing and commercial town of Surat and then in Broach, Madras, Bengal &c. At first these Europeans were laughed at by the Moguls as mere men of commerce ; but by the will of God these foreign merchants, under the military genius of Lord Clive engaged themselves in adjusting the politics of the country. Gathering armies the all-subduing English rushed a-

gainst their enemies and the Native Princes sought their helping hands. The victory of Plassey, the deserved result of their wisdom and policy, secured to them supreme power in the country. They destroyed Tipu Sultan, the Napoleon of Shirangapatam and spread terror into the hearts of the enemies. Then came the turn of the Peshwa, whose great throne was worthily occupied by the English, whose blessed rule gave happiness and tranquility to the whole nation. The justice of the English became a subject of admiration throughout the length and breadth of India and the subjects were satisfied with their just rule. Her Imperial Majesty, after suppressing the formidable mutiny of 1857, took the reins of her Indian Empire into her own hands amidst universal acclamations of joy. First came His Royal Highness the Duke of Edinburgh to gladden the loyal hearts of Her Majesty's subjects and then followed the gracious visit of His Royal Highness the Prince of

Wales who thus fulfilled the dream of his life. Native Chiefs from various parts of the country flocked together to pay their respects and offer presents. The wise premier, the earl of Beaconsfield has acquired great fame by his wise and cautious policy and this day in India the glory of Her Majesty shines with full lustre by her assumption of the title of the Empress of India. O, Queen thou hast no equal, Glory to thee O, Empress. Thy title of "Empress of India." implies victory to thy arms. This day the 1st of January 1877 there are feasts and rejoicings everywhere in this land and the hearts of thy subjects are maddened with joy. The people are eating and drinking and there is joy and happiness everywhere. To the beggars, O, Empress, thou hast proved thyself a Kalpa Vriksh (a tree which satisfies all desires.)

In the beautiful Hall of the Municipality the members of the Hindoo, Parsee, Mussalman and English communities assembled to pour forth

their heartfelt blessings on the Queen and sweat-meats were distributed to the boys and girls who sang beautiful songs in the Sumeri Mehel. This seems a day of Divali to every one and the roads are as well watered as if it had rained. The people in their best attire rush like the waves of the ocean to see the fireworks with great glee. Kavi Dalpatiram "says my power of description fails to give an adequate idea of the scene though every heart does feel it."

May thy enemies tremble on seeing thy glory as bright as the resplendent sun and mayest thou the doer of glorious deeds live a long and happy life to rule India.

When the Great Mogul Emperor Shahajan ascended the throne of India he signalized the Event by conferring the title of Maha Kavi (Great Poet) on poet Sundar accompanied with large and costly gifts; may the Empress do the same in the case of the living poets in India who look to the kings as their Chief support like the Chatak (a bird) that would subsist by the bounty of the Almighty Jove (Indra) or die of thirst.

